

Pásztor Angelika–Reményi László

ADATOK A KÖZÉP-ZAGYVA-VÖLGY (PÁSZTÓ ÉS KÖRNYÉKE) KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ¹

Tanulmányunkban Pásztó szűkebb környéke középkori és kora újkori településtörténeti képeinek megrajzolására teszünk kísérletet. Az írásos forrásokból ismert hét középkori falu közül hatot tudunk régészeti lelőhelyekkel azonosítani, továbbá két, korábban ismeretlen települést is találtunk. Röviden bemutatjuk azokat a településtörténeti változásokat, amelyek eredményként a Közép-Zagyva-völgyben a török kort egyedül a mezőváros, Pásztó élte túl.

Kulcsszavak: településtörténet, középkori és kora újkori településhálózat, pusztásodás, központi helyek, Pásztó.

Tanulmányunkban a Zagyva-völgy középső szakaszán fekvő Pásztó – mint központi hely – szűkebb környezetének középkori és kora újkori településtörténetének felvázolására teszünk kísérletet. Az északról és délről nyitott Zagyva-völgy vizsgált szakaszát nyugatról a Cserhát, keletről a Mátra határolja. A vizsgált terület a középkorban két vármegyéhez tartozott, a Zagyvától nyugatra fekvő területek Nógrád vármegyéhez, míg a folyótól keletre fekvő területek Újvár, majd Hevesújvár vármegyéhez tartoztak².

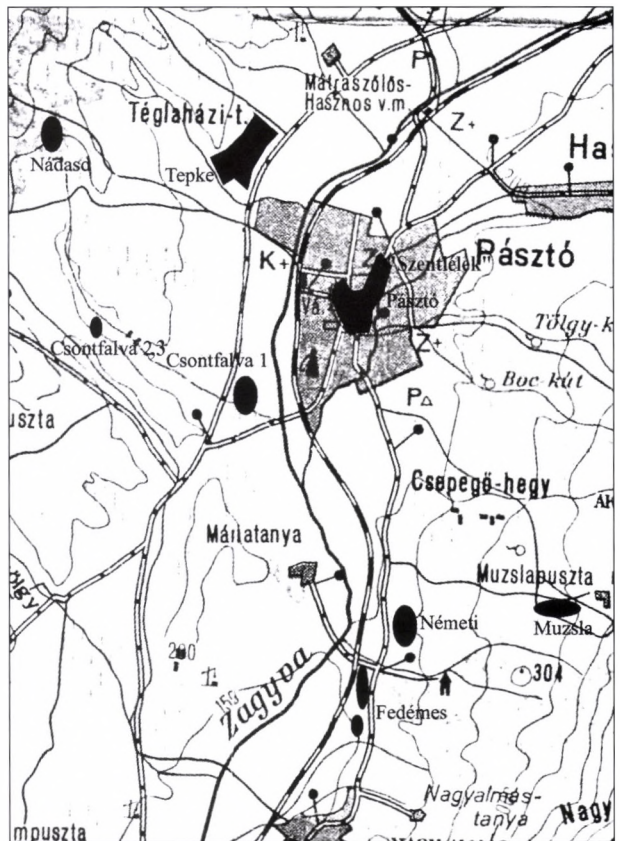
Pásztó közvetlen környékén az okleveles források – Pásztó mellett – további hét középkori település nevét őrizték meg (1. kép). Az írásos forrásokból ismert települések lokalizálását topográfiai adatok, dűlő, puszta, tanya nevek (2–4. kép)³, valamint korábbi terepbejárások eredményei segítették⁴.

Részben a középkori helyneveket őrző dűlő és egyéb földrajzi nevek, valamint romok említése, részben, az oklevelek határleírásai alapján, célzott terepbejárásokat végeztünk az egykori faluhelyek feltételezett területén, illetve lelőhely-felderítés céljából bejártuk a topográfiailag középkori megtelepedésre alkalmasnak tartott területeket⁵. A településekre vonatkozó adatgyűjtés eredményeinek ismertetésén túl, a rövid településtörténeti összefoglalásban kísérletet teszünk a településszerkezet átalakulásának háttérben álló lehetséges történeti, és társadalom- és gazdaságtörténeti okok felvázolására is.

A Közép-Zagyva-völgy (Pásztó környéke) középkori és kora újkori települései

Csontfalva 1.

A helynév a birtokos-viszonyt kifejező Csont személynévből és -falva utótagból származik.

1. kép Középkori és kora újkori települések Pásztó környékén

Abb. 1 Mittelalterliche und frühneuzeitliche Siedlungen in der Umgebung von Pásztó

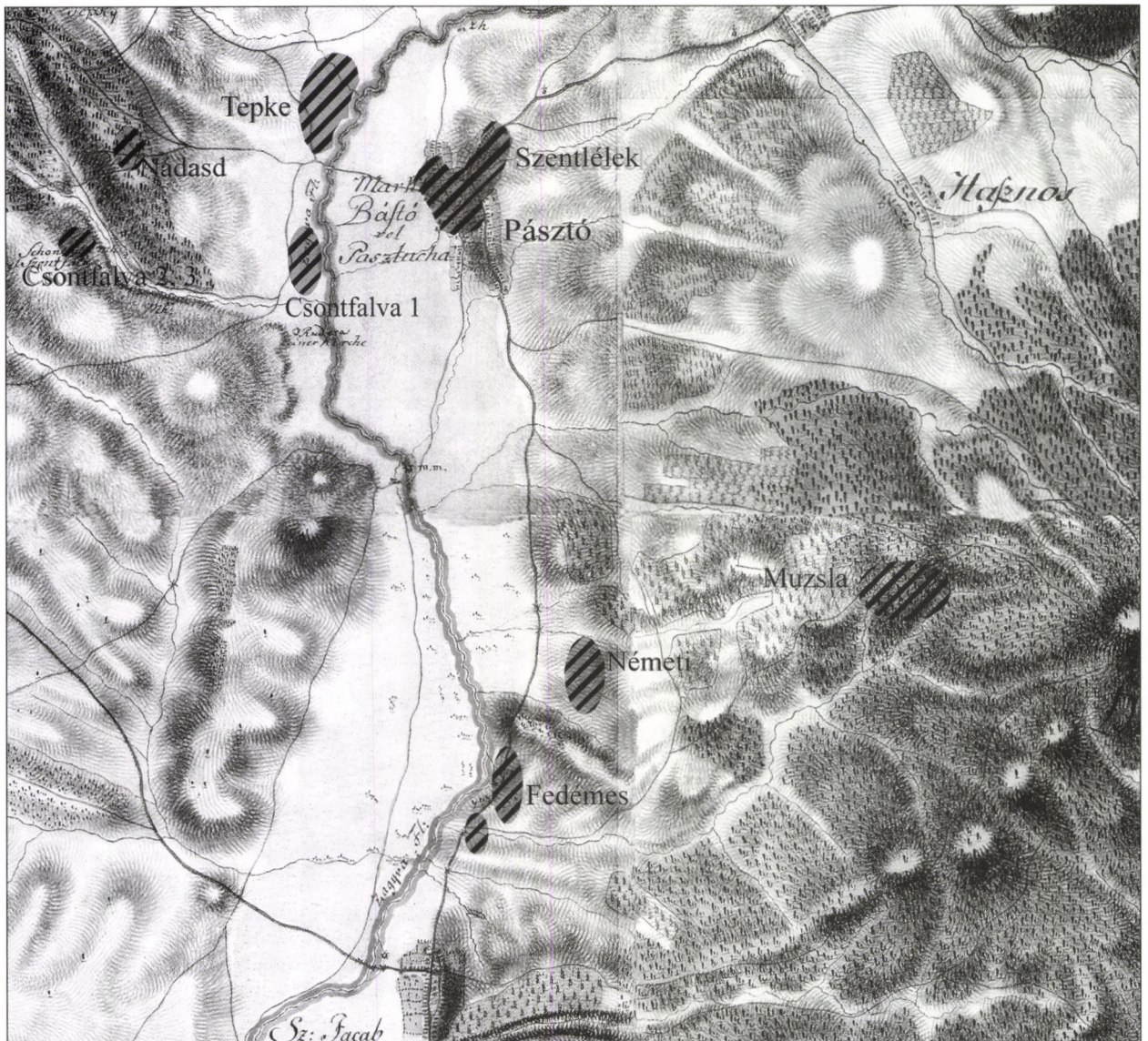
A település első okleveles említése 1395-ből való, a forrás egy hatalmaskodási per kapcsán nevezi meg a falut (MÁLYUSZ 1952, 4072). Egy 1433. május

22-én kelt oklevél határleírás is tartalmaz (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, DL 95823). A Budán kelt, a váci káptalan által kiadott oklevélben Péter fia Jakab a kedvezményezett.

Ugyanakkor az 1559. évi adóösszeírás már pusztaként nevezi meg az egykori települést (KÁLDY-NAGY 1977, 259). Az 1559. évi timár-defter szerint a Gazanfer-tímár birtokában levő birtok jövedelme 254 akce. A valószínűleg az 1543–44-es török hadjárat során (GENTHON 1954, 55) elpusztult falu területe a török korban a váci nahijéhez tartozott.

A település helyének azonosításában 18–19. századi térképek segítettek. Az I. Katonai Felmérésen (amelynek a területre vonatkozó felgyűjtése 1782-ben

történt meg) a „Schontfalu vel Szentfalu” megjelölés a Cserhát dombjai között a Zemán-völgy és a Cseri-völgy között fekvő dombot jelöli, ez a terület ma is a Csontfalva dülőnevet viseli. A térképhez készült szöveges magyarázat már nem említi házakat, falmaradványokat, csupán földrajzi leírást kapunk a tájról (legeltetésre alkalmas terület, forrása ivóvízként szolgál). Ugyanakkor a térkép a közelben, a Zemán-völgy bejáratánál, a Zagyva egykori folyása mellett (a mai Cserhát csárda alatt, az autós mozi területén) egy elpusztult templomromot (Rudera einer Kirche) is jelöl (2. kép). A templom hovatartozásáról nem szólnak a források, nem dönthető el egyértelműen, hogy a templom Pásztóhoz vagy Csontfaluhoz tartozott-e.

2. kép A Pásztó környéki középkori és korai újkorai települések az I. Katonai Felmérésen

Abb. 2 Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Siedlungen in der Umgebung von Pásztó in der I. Militärvermessung

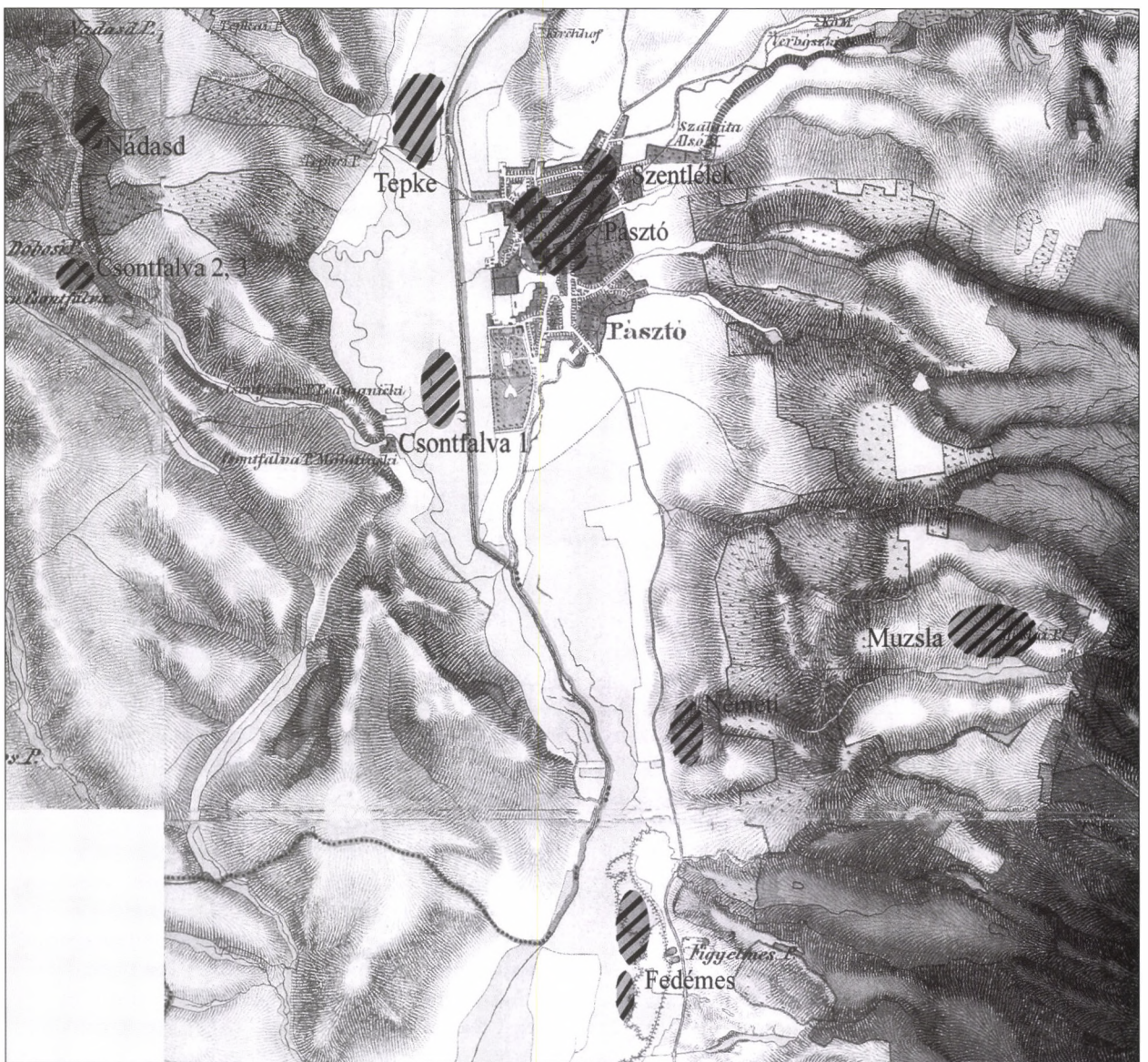
Fényes Elek geographiai szótárában Csontfalu a pusztá kapcsán megjegyzi, hogy rétjei a Zagyva árjai által rongáltak, és határában van egy régi templom maradványa (FÉNYES 1851, 225–226).

A második katonai felmérésen három Csontfalva névvel is találkozunk (3. kép). A Zemán-völgy bejáratánál, a Zagyvához közel (ahová az első felmérés az elpusztult templomot helyezte) a helynév a birtokos Podmanicki és a Maltinski család neveivel együtt szerepel, azaz az egykori település területén ekkor két család osztozott. A völgy felső részén (ahol az első felmérésen Schontfalut jelzik) a Csontfalvához tartozó Dobosi pusztá neve olvasható (Dobosi p. zu Csontfalva).

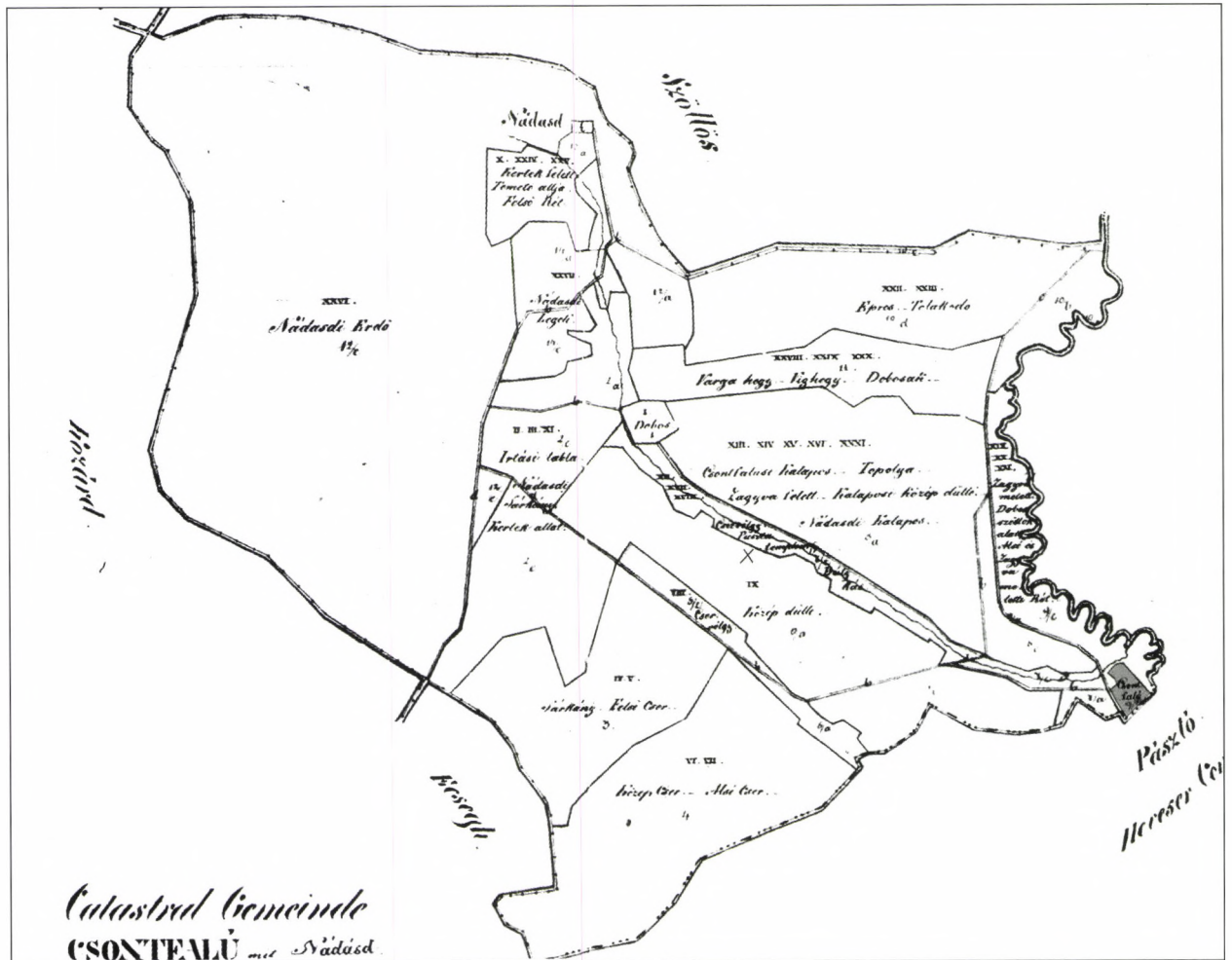
Az 1854-es kataszteri térképen (3. térkép) a Zagyva-melletti területet jelölik Csontfaluként, a Zemán-völgyben viszont egy Pusztá templomot jeleznek⁶, és az e fölött emelkedő egyik dombot Csontfalusi Kalaposnak nevezik (OSZK TÉRKÉPTÁR 1698/1).

A térképészeti adatok alapján tehát a ma is Csontfalvának nevezett dűlőben két helyen is feltételezhető az írásos forrásokból ismert Csontfalva település, ráadásul a térképek mindkét helyen templomra is utalnak. A kérdést a területen végzett célzott terepbejárások eredményeire támaszkodva próbáltuk megválaszolni.

A Zemán-völgyben végzett kutatások során, mindkét, a térképeken Csontfalvaként jelzett területen sike-

3. kép A Pásztó környéki középkori és kora újkori települések a II. Katonai Felmérésen
Abb. 3 Die mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Siedlungen in der Umgebung von Pásztó in der II. Militärvermessung

4. kép Az 1854-ben készült kataszteri térkép
Abb. 4 Die Katasterkarte von 1854

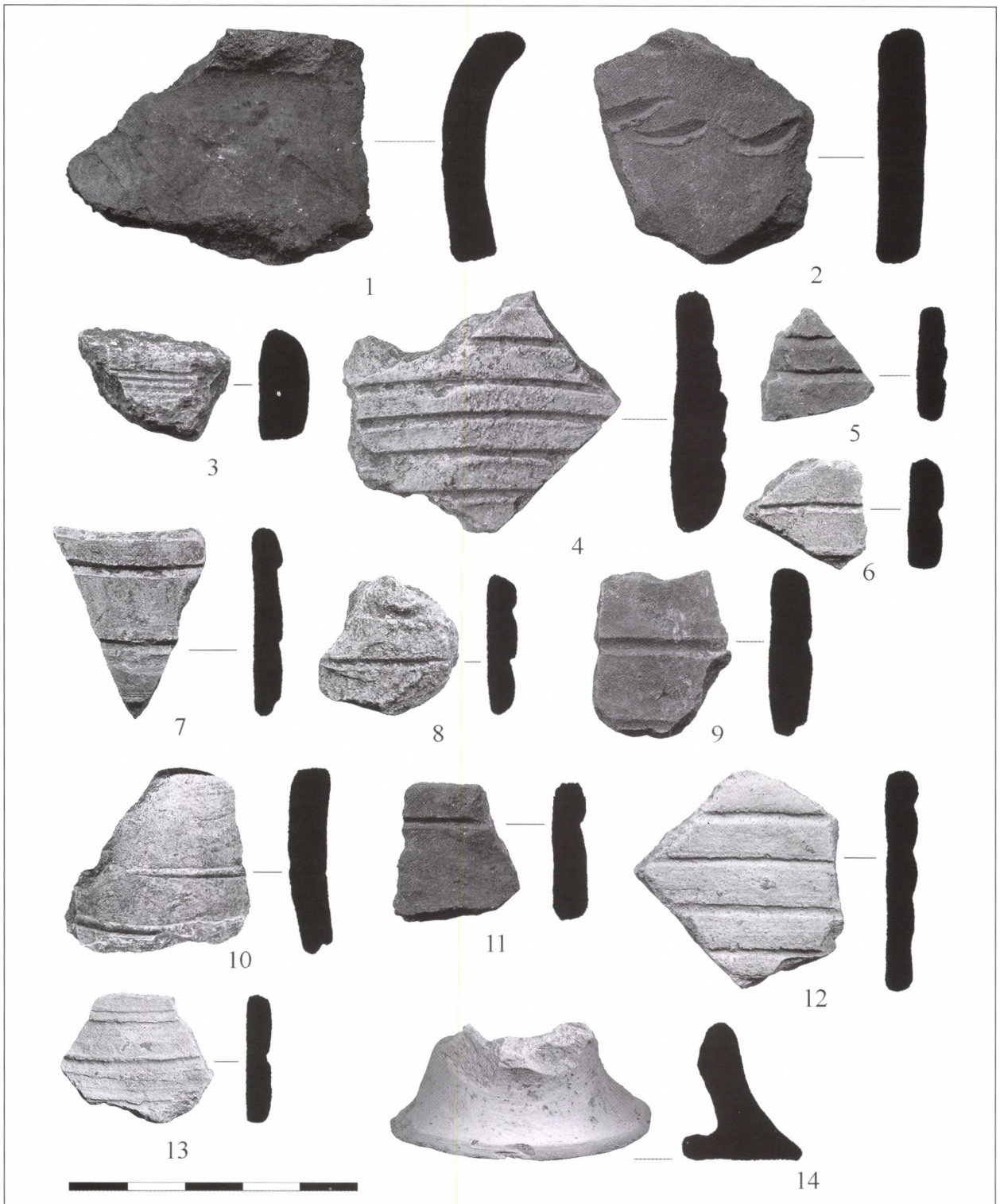
rült középkori településeket azonosítani. A mai 21-es főút és a Zagyva között emelkedő kis dombon, szántott területen (200x 400 méter kiterjedésű) közepes intenzitású lelőhelyet találtunk. A felszínen talált kerámiatöredékek a 12–13. századtól a késő középkorig, a kora újkor elejéig keltezhetők. A lelőhelyen a 21. számú főút szélesítése kapcsán végzett terepbejárás, majd megelőző feltárás során több korszak emlékanyaga mellett középkori objektumok is előkerültek (TANKÓ 2005, 137–146; TANKÓ 2006, 87–93)⁷. Ezzel szemben a Zemán-völgyben egy kis kiterjedésű, kevésbé intenzív, a felszíni leletek alapján 12–13. századra, datálható lelőhelyet lokalizáltunk, amelynek élete – a 14–15. századi leletanyag teljes hiányából adódóan – megszakad, majd valamikor a 16–17. században – újra csak rövid időre – újraéled.

Ebből következően az írásos forrásokban a 14–15. században lakott településként megjelenő, és a török

kort is megélő Csontfalu inkább a Zemán-völgy bejáratánál, a Zagyva mellett előkerült, a régészeti anyag alapján a 12. századtól a 16. századig folyamatosan lakott lelőhelyet azonosítható.

Ehhez a településhez tartozhatott az írásos forrásból ismert csontfalvai templom, amelyet egy 1459-ben kelt oklevél 1766-os átiratából ismerünk. Ugyanakkor vannak adataink, arra vonatkozóan is, hogy Csontfalu templomának patrocíniuma Szent László volt⁸.

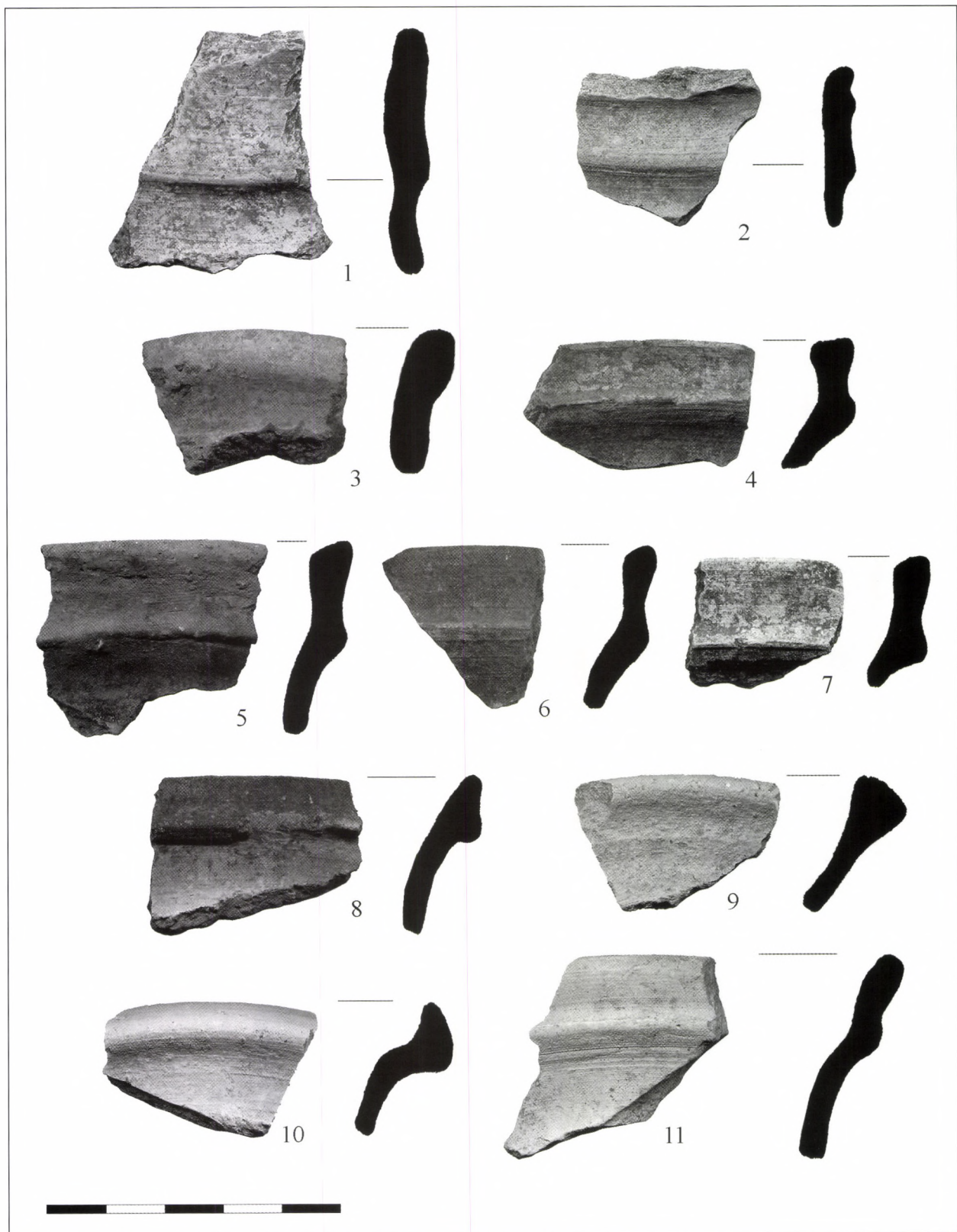
A terepbejárás során előkerült régészeti leletanyag alapján a település élete az első ismert okleveles említésnél jóval korábban elkezdődött. A terepbejárások során talált néhány kerámiatöredéken megjelenő díszítési technika a falu korai, 11–13. századi életére utal. A fekete színű, lassú korongon készült, csillámos soványítású, erősen kihajló oldaltöredéken, az edény vállán balra dőlő bekarcolt hullámvonal dísz látható (5. kép 1). Az egyetlen tág barázdával képzett hullám-

5. kép Csontfalva 1–3. lelőhelyeken talált felszíni leletanyag
 Abb. 5 Oberflächliches Fundmaterial von Fundstelle 1–3 von Csontfalva

vonal a 11. század első felében és a 12. század végéig népszerű díszítési mód (SZABÓ 1975, 23). A pásztói analógiák alapján korát a 12–13. századra tehetjük (VALTER 1982, 178, 9. kép; VALTER 1991, 22, 7. kép).

Az Árpád-korban igen közkedvelt másik díszítés mód a körömbenyomkodásos technika (KOVALOVSKI 1980, 47. 20. t. 9; HOLL 1963, 67). A vörösesbarna, csillámos soványítású oldaltöredéken láthatók e díszítés nyomai (5. kép 2).

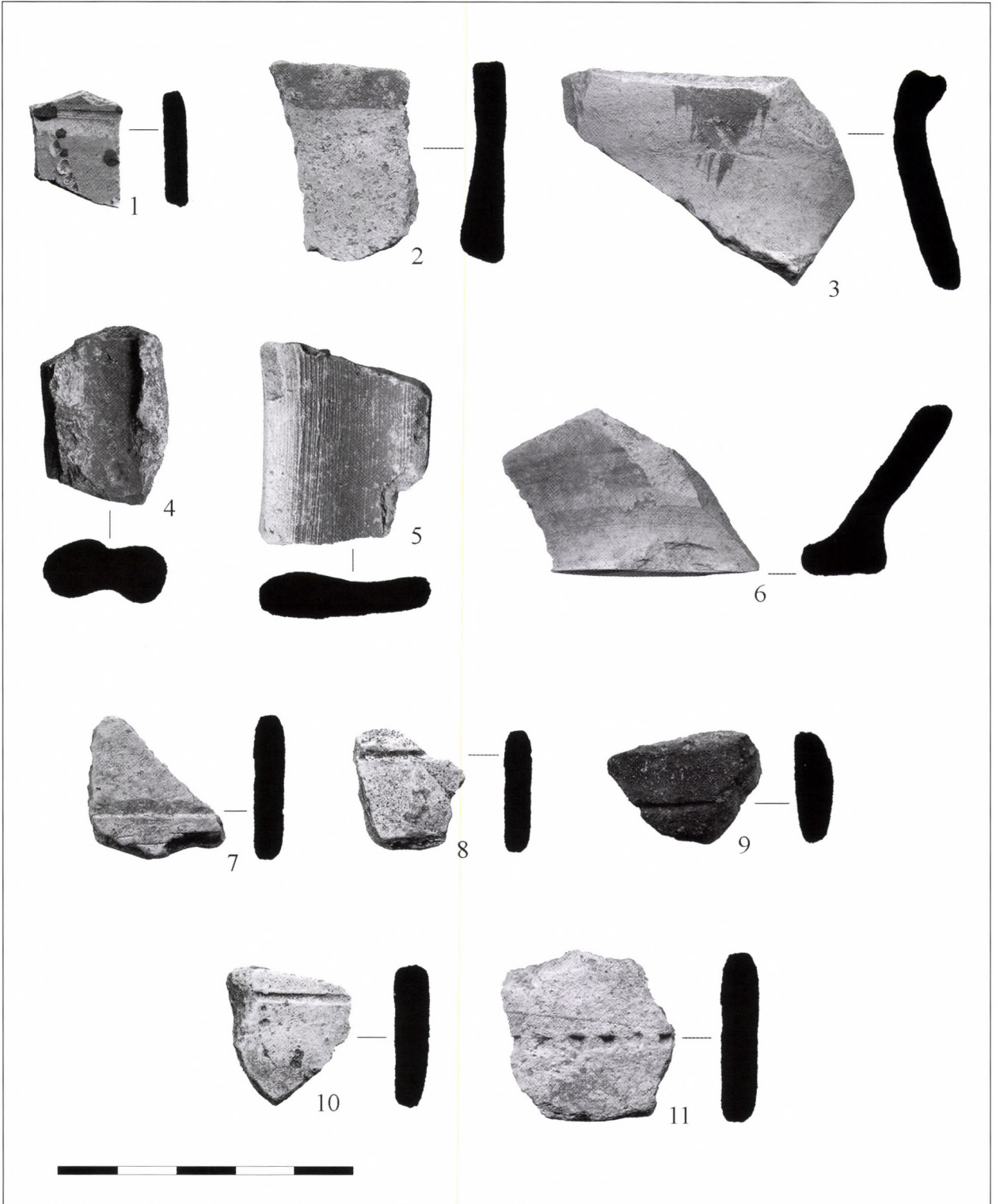

6. kép Csontfalva 1–3. lelőhelyeken talált felszíni leletanyag
 Abb. 6 Oberflächliches Fundmaterial von Fundstelle 1–3 von Csontfalva

Több kerámiatöredéken megfigyelhetjük a még a 15–16. században is kedvelt bekarcolt csigavonal díszítést (HOLL-PARÁDI 1982, Abb. 50, 2, 4–7; MIKLÓS 1991, 16, 24. t. 13; BENKŐ 1980, 29. t. 9; HORVÁTH-SIMON 1996, 445, 34. kép 13). A lelet-

anyagban az egyenes vonallal díszített töredékek fehér színűek (némelyikük külső felülete fekete), lassú korongon készültek (5. kép 3–4, 9–13).

A 14. századtól népszerű hornyolt díszítésre is találunk példát a csontfalvai leletanyagban (TANKÓ

7. kép Csontfalva 1–3. lelőhelyeken talált felszíni leletanyag
Abb. 7 Oberflächliches Fundmaterial von Fundstelle 1–3 von Csontfalva

2005, 142, 3. kép 1, 5, 143. 4. kép 1; FELD 1987, 263–269; HOLL 1963, 343, 349). Ez a díszítésfajta fehér és szürke oldaltörödékeken található meg (5. kép 5–8). Ezek alapján, a lelőhelyen előkerült többi fehérkerámia-törödéket (6. kép 1–12) is a 14–15. századra datálhatjuk.

A nagy számú fazéktörödékek mellett, egy fehér színű, jól korongolt talpkarimás poháralj is előkerült (5. kép 14), amelyet a 15–16. századra datálhatunk (HOLL–PARÁDI 1982, 101, Abb. 49).

A helyi fazekasok ezen a településen is alkalmazták díszítésként a piros festést. A 13. századtól használatos (TANKÓ 2005, 143, 4. kép 3–4, 8; FELD 1987, 265; VALTER 1991, 22, 7. kép 1; PARÁDI 1963, 223) piros festés, oldaltörödékeken (7. kép 1–2), edény vállán (7. kép 3), korsóhoz vagy kancsóhoz tartozó szalagfüleken (7. kép 4–5), aljtörödéken (7. kép 6) jelenik meg. A festett kerámiatörödékek fehér színűek.

A 15. század végén terjedt el a máz használata (FELD 1987, 269–270; VALTER 1991, 20–21. 6. kép), a kerámia belső felületén alkalmazott zöld máz használatát csak kevés törödéken láthatjuk (7. kép 1, 5).

A régészeti leletanyag tanúsága szerint tehát a település a 12–13. században létesült, ehhez képest igen későinek számít első okleveles említése (1395). A település az írásos és régészeti források egybevágó adatai alapján a 16. század első felében (1542 előtt) néptelenedett el.

Csontfalva 2 („Szentfalva”?)

Az első katonai felmérés által Csontfalvaként (Schontfalva vel Szentfalva) jelölt másik területen, az összeszűkülő Cseri-völgy és Zemán-völgy közötti lankás dombon, egy 150x100 m kiterjedésű közepes intenzitású lelőhelyet találtunk. A kora középkorban elterjedő egyenes vonallal történő bekarcolás (TAKÁCS 1996a, 168. Abb. 14; PARÁDI 1963, 222) néhány szürke és fehér oldaltörödéken látható (7. kép 7–10). Az apró kavicsal soványított, szürkésfehér színű, fogaskerek-mintával díszített edénytörödékek (7. kép 11) korát a 12–13. századra tehetjük (VALTER 1982, 190–191; VALTER 1991, 23).

A térképészeti források alapján arra következtethetünk, hogy esetleg ezt a települést is Csontfalvának hívhették, ami a középkorban gyakori falukettőződéssel függhet össze. A falukettőzések oka az volt, hogy a 13. század második felében a genusok megosztották az egyébként a század folyamán erőteljesen növekvő mennyiségű nemesi birtokaikat. Ilyenkor egymás közvetlen szomszédságában találkoznak közös néven vagy alapnéven – gyakran kis-nagy,

alsó-felső előtaggal – településekkel (SZABÓ 1966, 89–92). Csontfalva esetén azonban a középkori források nem őrizték meg ennek emlékét. A birtok megosztására vonatkozó 18. századi térképes adat szerint ekkor a Zagyva melletti Csontfalvát osztották meg két család között, nem pedig a Zemán-völgy két különálló települését. Az írásos források hiánya önmagában természetesen nem zárja ki a falukettőződés lehetőségét, a mindkét lelőhelyen előkerült 12–13. századi kerámiatörödékek alapján azonban a különálló települések már a 13. században elterjedt birtokmegosztások előtt kialakultak, azaz a két szomszédos település megjelenése ezzel a (későbbi) folyamattal nem magyarázható.

Ebből adódóan bizonytalan, hogy a Zemán-völgy belsejében lokalizált középkori település neve is Csontfalva volt, vagy esetleg egy korábban ismeretlen, az írásos forrásokban nem szereplő faluról van szó. Az első katonai térképen „Schontfalva vel Szentfalva” név olvasható, azaz a felmérés készítője sem volt biztos a település elnevezésében, tehát elképzelhető, hogy a település valódi neve Szentfalva volt. Ugyancsak nem dönthető el egyértelműen, hogy a térképek által jelölt pusztatemplom (amelynek romjait ma már nem lehet azonosítani) a kora középkori, vagy a török kori településhez tartozott-e. A Szentfalva helynév esetleg templomos helyre utalhat, így talán összekapcsolható a területen jelzett templomrommal. A kérdést további levéltári, illetve régészeti kutatások (ásatás) dönthetik el.

Csontfalva 3

A Zemán-völgyben talált középkori település területén későbbi, kora újkori megtelepedés nyomait is megtaláltuk. A török korra jellemző mázas (zöld, sárga, barna, fekete) kerámia nagyobb mennyiségben került elő a lelőhelyen. Az edényeknek már nemcsak a belsejét mázazták, hanem a külső felületüket is díszítették, ez alapján ezt a leletanyagot a 16–17. századra datálhatjuk (FELD 1987, 269–270).

Bár a két korszak leletanyaga azonos területen került elő, a leletanyag alapján nem mutatható ki kontinuitás a közép- és újkorban, azaz két különböző település nyomait találtuk meg: egy 12–13. századi faluét, illetve az ugyanezen a területen a 16–17. században létesült települését.

A leletanyag alapján tehát a település a török időkben létesült és viszonylag rövid időn belül elhagyták lakosai. Bizonyos adatok szerint, amikor a törökök, majd a németek felperzselték Pásztó városát, akkor a lakosság egy része a Zagyván túlra telepedett át, (CSÉPÁNY–PINTÉR–VINCZE 1970, 14). A menekülők nyilvánvalóan nem a nyílt Zagyva-völgyben,

hanem a Zagyván túli Cserhát dombjai között kerestek menedéket. A lokalizált török kori település a Zagyva-völgyében futó hadiútról nem látható, védett helyen fekszik. Az előkerült leletanyag nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a lelőhelyet a Pásztót a törökök és németek miatt elhagyó menekültek ideiglenes szállásaként azonosítsuk. A helyszín kiválasztását a praktikus szempontok mellett, esetleg az egykori templomos hely (Szentfalu) emléke és a még akkor (sőt a 19. században is) látható templomromok is befolyásolhatták.

Fedémes

A település neve a földém, méhkas, kaptár -s képzős származéka (KISS 1978, 213), tehát a falu a méhészetről, illetve méhészettel kapcsolatos szolgáltatásáról kapta nevét. A települést neve alapján eredetileg az Árpád-kori szolgáltató falvak körébe sorolhatjuk (GYÖRFFY 2000, 426). A helység első okleveles említése 1219-ből való, ekkor viszont már a Németi nemesek birtoka (SZOMSZÉD 1992, 14).

Fedémes a 14. század közepén még mindig a Németi család birtokában volt, egy 1331-ből származó határjáró oklevél szerint Benedek Simon lánya, Clara (Baranyai Miklósné) leánynegyedét, fedémesi egynegyed részét (malmával, szőlőjével) nyolc márkáért eladta a Rátót nembeli Olivérnek (GYÖRFFY 1987, 92). Ugyanebben az évben Benedek Simon fia László is Rátót Olivérnek juttatta 12 márkáért a maga földjét. Az ekkor készített határleírás pontosan meghatározza a középkori falu helyét: a Mátra alatt, északról a Zagyva folyó, Németi falu felől Köves pataka, délről (Zagyva) Szentjakab határában.

A pápai tizedjegyzék adatai szerint Filimes egyházának papja 1334-ben 4 garas pápai tizedet fizetett (GYÖRFFY 1987, 92). Azaz a 14. században Fedémes templomos hely. 1373-ben egy hatalmaskodási perben Rátót Oliver özvegye és lánya tiltakoznak az ellen, hogy Nagy Domonkos fia Pásztói János, Kakas János fiai és Pásztói István fiai Födémest elfoglalták (BOROVSKY 1911, 90). 1395. május 3-án kelt az az oklevél, miszerint Kaplai János országbíró előtt és engedélyével Zenthjacabi Gergely fia László fia Mihály fogott bírók közbenjárásával kiegyezve Rymai Mihály fiaival: Mátyással és Mihállal, átengedi nekik azt a szőlővel beültetett vitás területet, amelynek Fedémes birtoktól Szentjakab birtokhoz csatolása s hat tunella bor elvétele miatt az országbíró öt március 19-én fej és jószágvesztésre ítélve, birtokait kétharmad részben a maga, egyharmad részben a felperesek javára foglalta le. A vitás terület határa a fluvius Zagyvánál kezdődik, ahol ebbe „quidam rivulus sea transitus aquae, qui vulgo Eddochpataka dicitur”, beleöm-

lik, a patak mentén „ad Eddochkuta”, majd „per unum magnum fossatum (árok) sea meatum aquae”, amely esős időben vízzel szokott megtelni, Szentjakab eresztvényes erdeje mellett „ad unum magnum montem, qui vulgo Matra dicitur”, felhatol erre, s Szentjakab birtoknál végződik (MÁLYUSZ 1952, 3956).

1398-ban Fedémesi Zusonya fia László fia Miklós szerepel egy oklevélben (GYÖRFFY 1987, 92).

Az 1546. évi adóösszeírásban már pusztaként szerepel a település (FEKETE 1968, 45), ugyanakkor, az 1549. évi adóösszeírás szerint a helység Horváth Ferenc, a püspökség szarvaskői várkapitányának birtoka 3 adóköteles házzal (BOROVSKY 1911, 90). Tehát rövid időre újra lakott, de az 1550. évi adóösszeírások szerint már ismét lakatlan (FEKETE 1968, 45).

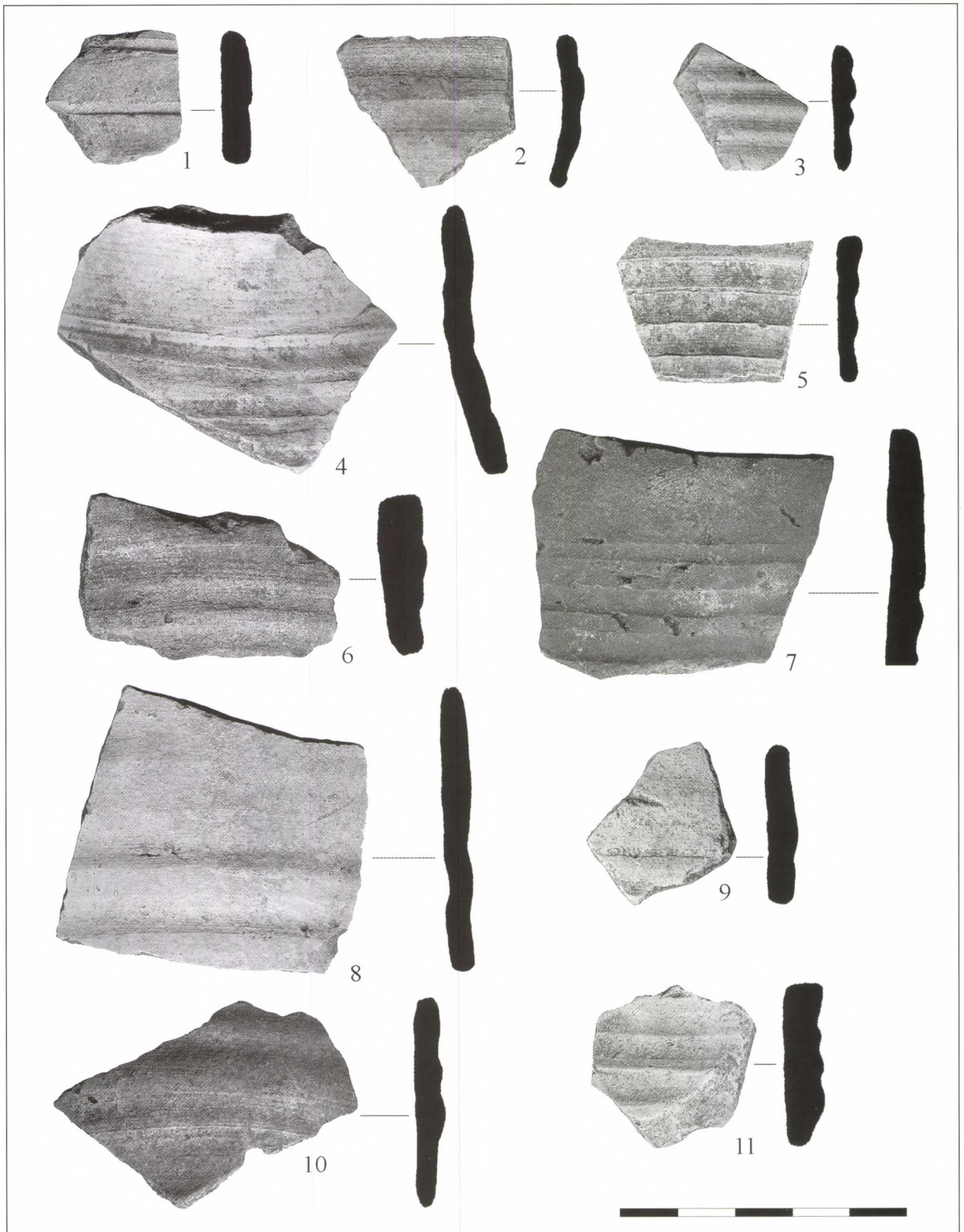
Az 1331-ből illetve 1395-ből származó határjáró oklevelek pontosan meghatározzák a középkori falu határát, amelyek nyugaton a Zagyváig, keleten a Mátrába nyúlnak. Az 1331-es oklevél szerint északról, Németi falu felől a Köves pataka határolja. Az 1395-ben kelt oklevél szerint Szentjakabtól (dél felől) egy a Mátrából a Zagyva felé folyó fossa (Erdőpataka) határolja.

A középkori település nyomait tehát a ma Szurdokpüspökihez tartozó Szentjakabtól északra, a Zagyva közelében kell keresnünk, ahol egymástól nem messze két komolyabb vízfolyás (Köves pataka, Erdőpataka) folyik le a Mátrából a Zagyva felé. A Szurdokpüspökitől északra, a Mátra lábánál fekvő mai Filimes tanya (a II. Katonai Felmérésen: Figyelmes-tanya) minden bizonnyal az egykori (a 14. századi forrásokban is Filimes néven szereplő) középkori falu nevét őrizte meg. A tanya környezete (Mátrából lefolyó vízmosások, a vízszabályozás előtt a közelben folyó Zagyva) megfelel az oklevelek földrajzi leírásainak (2–3. kép).

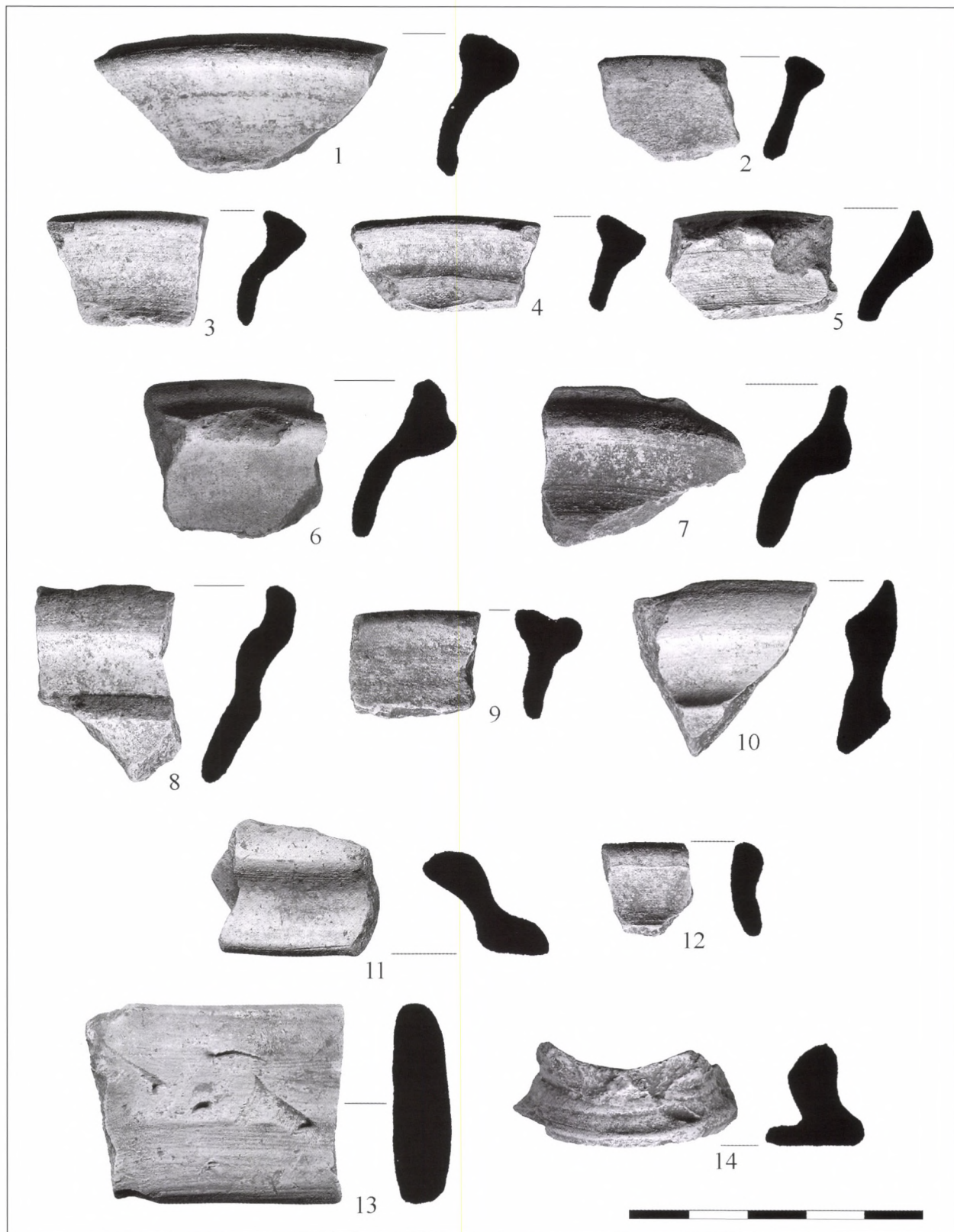
A tanyától északnyugatra, a Pásztórol Szurdokpüspökre vezető út jobb oldalán, a Pálinka-fözde mellett, egy a Zagyva árteréből kiemelkedő lankás dombon, egy 100x200 m-es kiterjedésű területen nagy mennyiségű kerámia felszíni szóródása alapján tudtuk lokalizálni az egykori település helyét. A kerámiaanyag nagy része középkori fehér kerámia, de néhány szürke és barna töredéket is találtunk.

A település legkorábbi időszakából egyetlen kerámia-töredéket találtunk: a belül szürkésfehér, kívül szürke színű, lassú korongon formált edényt egyenes bekarcolt vonallal díszítették (8. kép 1), a töredék a 13. századra datálható (SZABÓ 1975, 23).

A 14. században elterjedt, főként a fazekak középső részét díszítő néha egészen élesen körbefutó hornyolat vagy bordázás (8. kép 2–11), még a 16. században is országosan használt díszítés (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349). Ezeket, és a többi lassú koron-

8. kép A középkori Fedémes területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 8 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Fedémes

9. kép A középkori Fedémes területén talált felszíni leletanyag
Abb. 9 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Fedémes

gon készített szürkésfehér, fehér színű töredék (9. kép 1–14) korát 14–16. századnak határozhatjuk meg.

A területen egy fazékhoz tartozó fedő is a felszínre került. A 15. század második felére – 16. század első felére datálható kúpos fedő töredéke szürkésfehér színű, apró kavicsal soványított (PARÁDI 1958, 158). A fedőperem egyenesen levágott, belső oldalán a fazékperemhez rövid nyakkal igazodik. A fedőperem közelében a külső oldalon vízszintes borda fut körbe (9. kép 11).

A leletanyagban a fazekakon kívül más edénytípusok is jelen vannak. A folyadékok tárolására, illetve asztali edényként használt, a 14. században megjelenő kancsók és korsók töredékei is előkerültek a terepbejárás során (FELD 1987, 265). A fehér színű, vékony falú töredék kancsó vagy korsó szája lehetett (9. kép 12). A szalagfűl-töredékek is ehhez a két edénytípushoz sorolhatók.

A 14. században a cseréppoharakkal bővül az asztali edények sora. A terepbejárás során előkerült fehér színű pohár aljtöredéke talpkarimával rendelkezik (9. kép 14). Korát 14–16. századnak határozhatjuk meg (VALTER 1982, 10. kép 9, 10; HOLL–PARÁDI 1982, 101, Abb. 49).

Piros festés gyakran feltűnik fehér színű oldaltöredékeken, korsó vagy kancsó peremén, szalagfüleken (10. kép 1–4). A festett kerámiát a 13–15. századra keltezhetjük (FELD 1987, 265). A településen ritka, de előfordul a máz használata.

Terepbejárásunk során a középkori lelőhelytől száz méterre délre, a Filimes tanyával szemben – 60x150 méteres területen – egy török kori település nyomait azonosítottuk.

A lelőhelyen előkerült felszíni leletek közül néhány megjelenik a középkorból ismert (KOVALOVSKI 1980, 46; TAKÁCS 1996b, 340; SZABÓ 1975, 23; PARÁDI 1963, 222–223; VALTER 1982, 178. 9; TAKÁCS 1996b, 340) festett hullámvonal-díszítés (10. kép 5–6), de a töredékek túlnyomó része fehér, halványsárga színű vékony falú, néhány kivételtől eltekintve belül zöld, barna, sárga színű mázzal. A többségében oldaltöredékek külső felületét piros és vöröses barna festékekkel díszítették. Népszerű volt a vízszintes, illetve függőleges vonalakkal álló festés (10. kép 7–12).

A leletanyagban a nagy számú oldaltöredéken kívül néhány egyszerű peremtöredék is van. Ezekben a darabokon látható, hogy az edény belsejében használt máz a perem külső felületére is áttért (10. kép 13, 16). A máz alkalmazása nemcsak az edénytest felületén figyelhető meg, hanem a szalagfüleken is (10. kép 15), némely esetben festéssel kombinálva (10. kép 14).

Az előkerült leletanyagban (főleg a lelőhely északi részén) csak néhány 13. századi töredéket találtunk, a

leletanyag zöme a 14–15. századra datálható. Mindez összeegyeztethető az írásos források adataival: a település első említése a 13. századból ismert, az írott és régészeti források alapján a település virágkora a 14–15. századra tehető, ekkor az okleveles adatok alapján a falu olyan templomos hely, amely malommal, illetve jelentős szőlőbirtokokkal rendelkezik. A település élete a 16. század elején ér véget, 1546-ban már pusztá. Az adóösszeírások szerint, azonban a település rövid időre (1550-ig) újjáéled. A lelőhely déli részén előkerült 16. századi leletanyag tanúsága szerint, az ekkor újratelepült falu a középkori település déli részén vagy attól délre létesült.

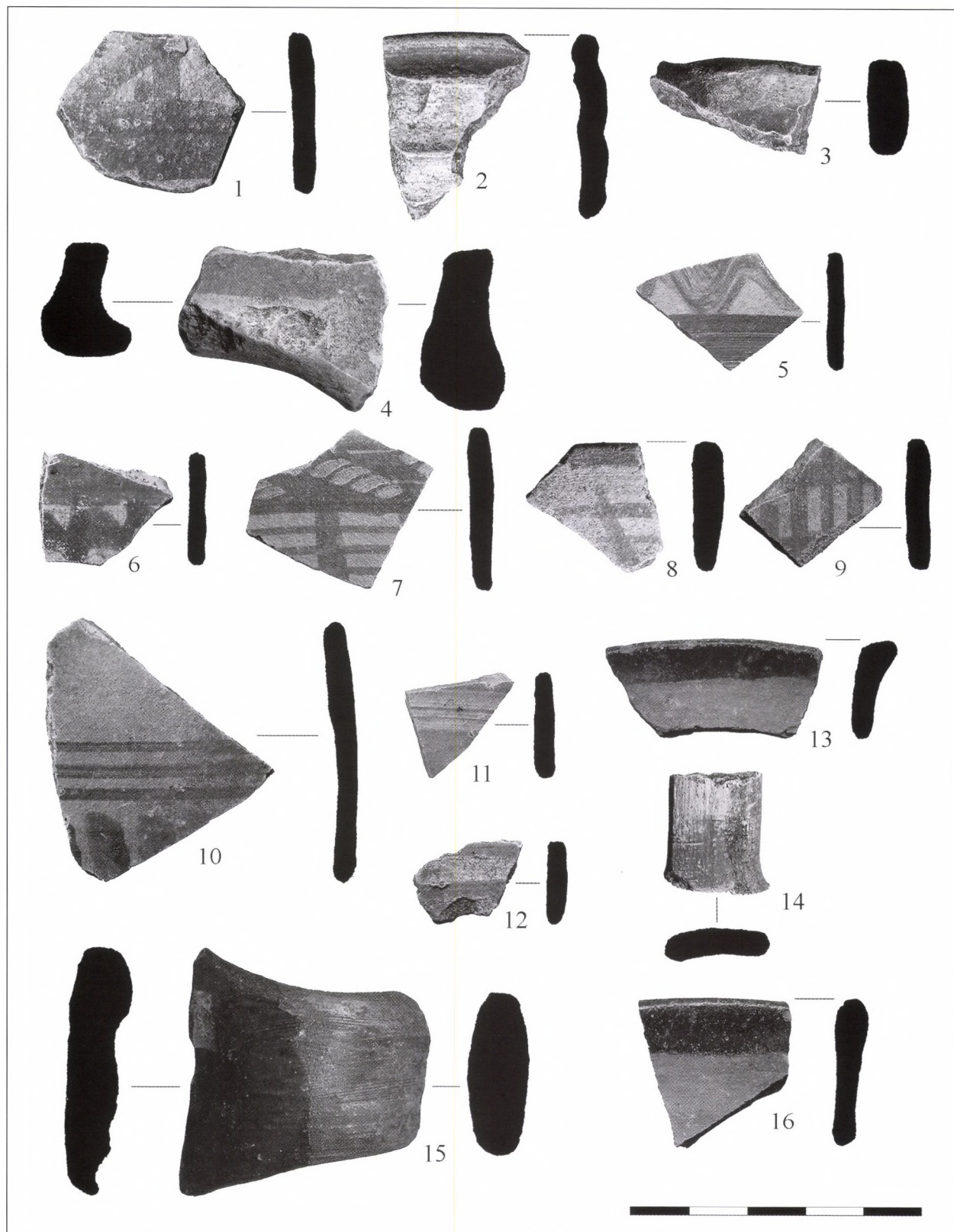
Muzsla

Muzsla nevével először a hangonyi perben, 1297-ben találkozunk először, amely perben muzslai nemesek szerepelnek mint a Hangonyiak esküdtársai (GYÖRFFY 1987, 117).

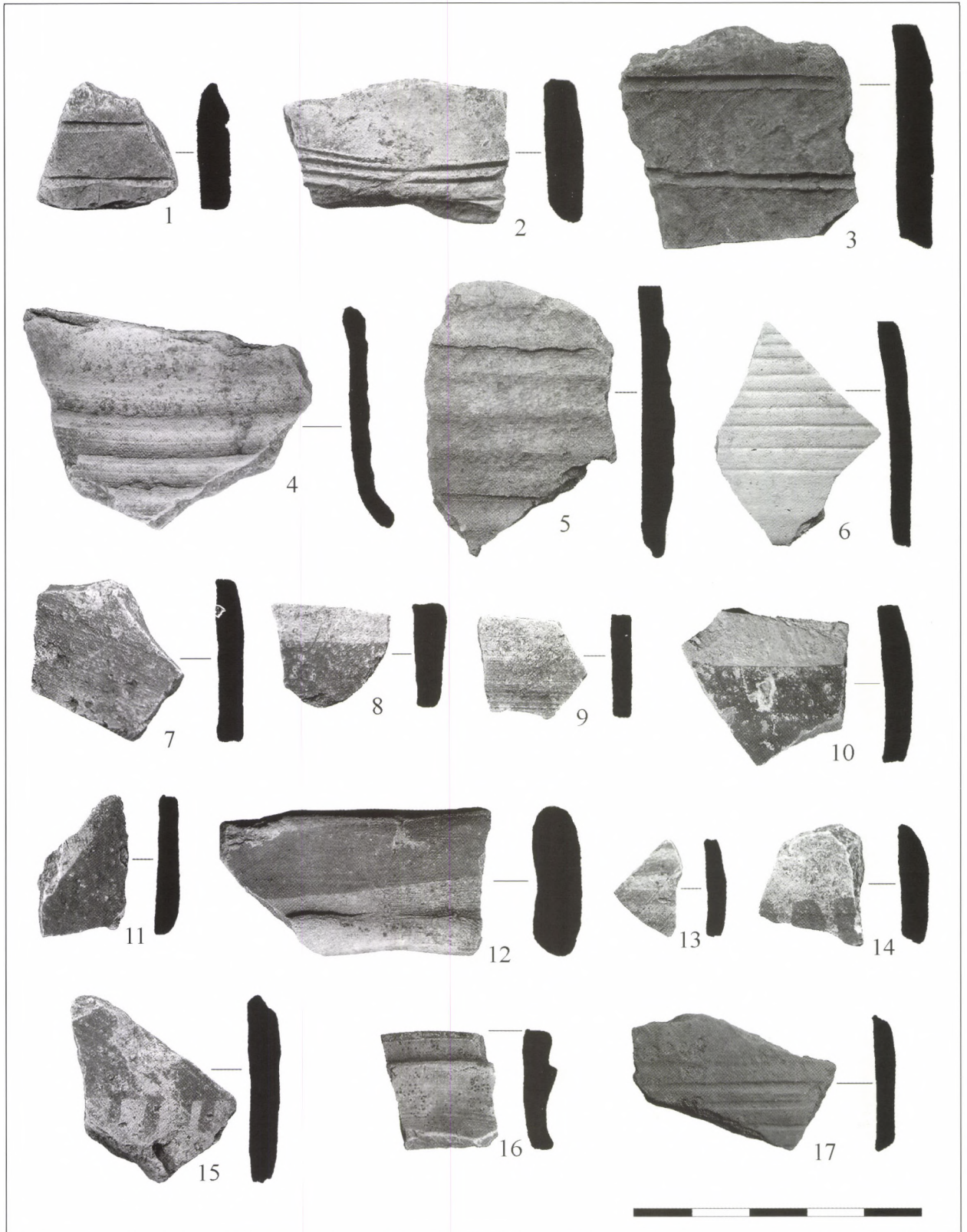
A személynévből eredő Muzsla település történetére vonatkozóan kevés adatunk van. Az írott források a Muzslai nemeseket mint királyi embereket többször említik a 15. század második felében. 1447-ben Muzslai Jánost (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, DL 14094), 1461-ben Muzslai Györgyöt (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, DL 90036), 1464-ben Muzslai Zsigmondot (MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, DL 16080, DL 16081). 1488-ben muzslai nemeseket említenek a források (CSÁNKI 1890, 457). Az adóösszeírások szerint 1550-ben Muzsla falunak 2 adóköteles háza volt (FEKETE 1968, 45).

A helység lokalizálásában a tanyanévként ma is élő Muzsla helynév nyújt segítséget, a terület már a II. Katonai Felmérésen is Muzsla-pusztaként szerepel (3. kép). A középkori települést 1979-ben Valter Ilona azonosította terepbejárása során. A Muzsla pusztától nyugatra fekvő Két-völgy köze területén 13. század végi, 14. század eleji kerámia töredékeket talált, ezek mellett a Pajor Imre tulajdonában lévő zártkertben, a felszántott földben 12x5 m-es területen kő- és habarcsnyomokat figyelt meg, amelyek középkori épület nyomait jelezték (MNM ADATTÁR XXXV. 40/1979). Az 1852-es kataszteri térkép a Két-völgy közében Pusztá templomot jelöl (OSZK TÉRKÉPTÁR), amely nagy valószínűséggel azonosítható a Valter Ilona által talált középkori habarcsos falazású épülettel. A lelőhely közelében, a Muzsla-tetőn 1987-ben 26 db éremből álló 14. századi pénzlelet került elő (MNM ADATTÁR I.29/1987).

Terepbejárásunk során a Két-völgy közének nevezett dombon nagyobb kiterjedésű régészeti lelőhelyet lokalizáltunk. A domb aljában, egy 200x200 m-es kiterjedésű területen több korszak (késő bronzkor:

10. kép A középkori Fedémes területén talált felszíni leletanyag
Abb. 10 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Fedémes

11. kép A középkori Muzsla területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 11 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Muzsla

Kyjatice-kultúra, késő avar kor, középkor) emlékanyaga is előkerült, míg a dombon egy 100x200 m-es területen csak középkori kerámiatöredékeket találtunk a nem művelt föld vaddisznótúrásaiban. A korábban azonosított falmaradványok helyén ma áthatolhatatlan bozót nőtt, így ezeket nem tudtuk hitelesíteni.

A felszínen talált jelentékeny számú kerámiatöredék nagy része fehér kerámia, de előfordult néhány szürke és rózsaszín darab is. A felszínen paticsdarab és kohósalak is volt. A település korai, 12–14. századi időszakát az egyenes vonallal díszített leletek reprezentálják (TAKÁCS 1996a, 168, Abb. 14; PARÁDI 1963, 222). Ezek az edénytöredékek fehér, szürkésfehér, szürke színűek kavicssal, illetve homokkal soványítottak és lassú korongon készültek (11. kép 1–3).

A 14. század második felétől a 16. századig népszerű (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349) hornyolat vagy bordázás is sok edénytöredéken megfigyelhető. Ez a néha egészen éles vagy gyenge, elhúzott bordázás vékony és vastag falú szürke, szürkésfehér, fehér kerámián egyaránt látható (11. kép 4–6). A sűrű bordakötegekkel díszített vörös színű töredék (11. kép 17) a 15–16. századra datálható (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349).

A leletanyagban több edénytöredéken piros és vörösesbarna festést használtak díszítésként (11. kép 7–17). Némelyiken mintázat is kivehető: sávokat (11. kép 15–16) és fogazott csíkokat (11. kép 15) láthatunk. A leletek kis mérete miatt nem tudjuk, milyen edény felületét díszítették. A töredékek korát a 14–16. századra datálhatjuk (FELD 1987, 265–270).

A máz használata ezen a településen sem gyakori. Két kerámiatöredéken, az edény belsején látható zöld és sárgásbarna máz. Az egyik edénytöredéken a zöld máz a perem külső részét is befedi (11. kép 16).

Az előkerült leletanyag legkorábbi darabjai a 12. végére, a 13. századra datálhatók, ehhez képest a település neve viszonylag későn (1297) jelenik meg az írásos forrásokban. A település virágkora a 14–15. századra tehető, az írásos források és a régészeti anyag egybevágó tanúsága szerint a falu a 16. század közepén, második felében néptelenedett el.

Nádasd

A településnév a nádas – náddal benőtt terület – melléknév -d képzős származéka (KISS 1978, 438), ami a falu alatt futó patak náddal benőtt árterére utalhat.

A települést először 1265-ben említi egy oklevél, amely szerint Nádasd Kutasó határában található (GYÖRFFY 1998, 275). Egy 1297-ben kelt oklevél – amelyben a helység lakosai esküdtársakként szerepelnek a hangonyi perben – valószínűleg szintén a Pásztó

határába lokalizálható Nádasd településre vonatkoztható (GYÖRFFY 1998, 275).

1332-ben a pápai tizedjegyzékben (a patai esperességhez tartozó zagyva-völgyi plébániák felsorolása végén) Nádasd papja is szerepel, aki 2 garas pápai tizedet fizetett (GYÖRFFY 1998, 275), azaz a falu a 14. században templomos hely. 1461-ben egy hatalmaskodási perben említik Nádasd possessiot, amikor Pásztói László bepanaszolta Kazai Gyula fia Detrét, amiért fegyveres erővel rontott rájuk Pásztó határában (BÉKEFI 1898, 337–338).

A település 1542-ben már pusztaként szerepel (MAKSAY 1990, 512), amely a váci nahijéhez tartozott. Az 1580-as adóösszeírásban Nádasd néven szerepel, rájuk nélkül, Dzsáfár bujáki várkatona birtokaként. Jövedelme 1000 akcse, haszonélvezőjéről nem tudunk (KÁLDY-NAGY 1985, 442). Az 1693-as tanúkihallgatáson szintén emlékeznek Nádasdra mint a pásztói apátság egyik birtokára. 1699. január 20-án Zolnay András elismeri, hogy Rákóczy Gábor tári plébánostól 1696-ban 318 magyar forintot kölcsönzött, adóssága fedezetéül 200 Ft erejéig lekötötte Nádasd pusztát (BÉKEFI 1898, 115).

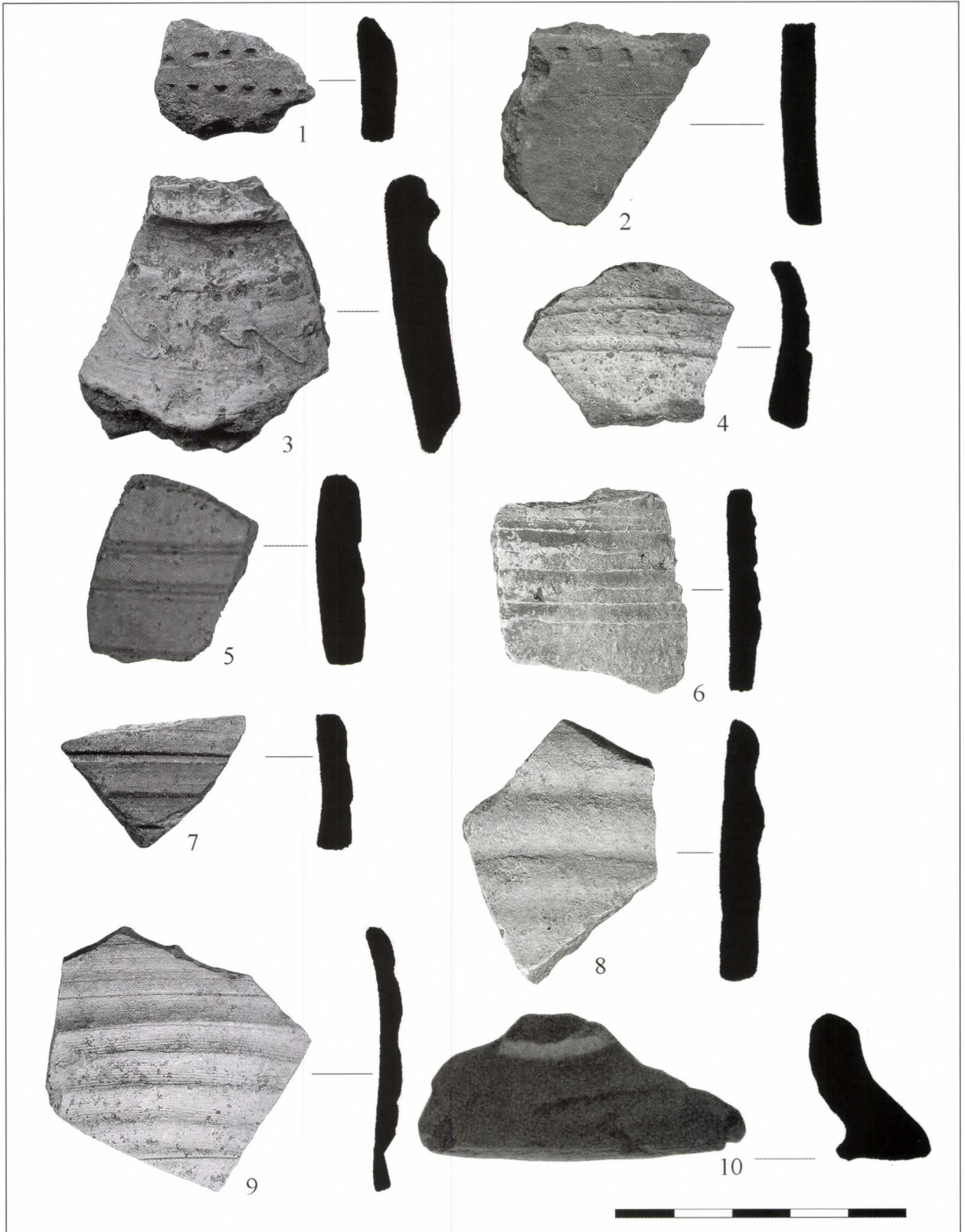
A települést a mai Alsónádasd pusztától északra, a Harangos-kútra vezető út felett emelkedő Baráthegy lába alatt fekvő domb keleti lejtőjére lokalizálhatjuk (1–3 kép). A területen Valter Ilona és Pintér Nándor több száz méteren 13–15. századi kerámiatöredékeket talált (MNM ADATTÁR XXXV. 410/1979). Az akkor szántott lelőhelyen a habarcsos kötörmelék és hamus felület házhelyeket jelölt. A szántás fölötti erdőszobozós dombon falmaradványokat és faragott köveket találtak.

Pusztai Tamás a kis patak mindkét oldalán a vaddisznótúrásokban kerámiatöredékeket, a bozotos dombon faragott köveket talált (PUSZTAI 1993, 73).

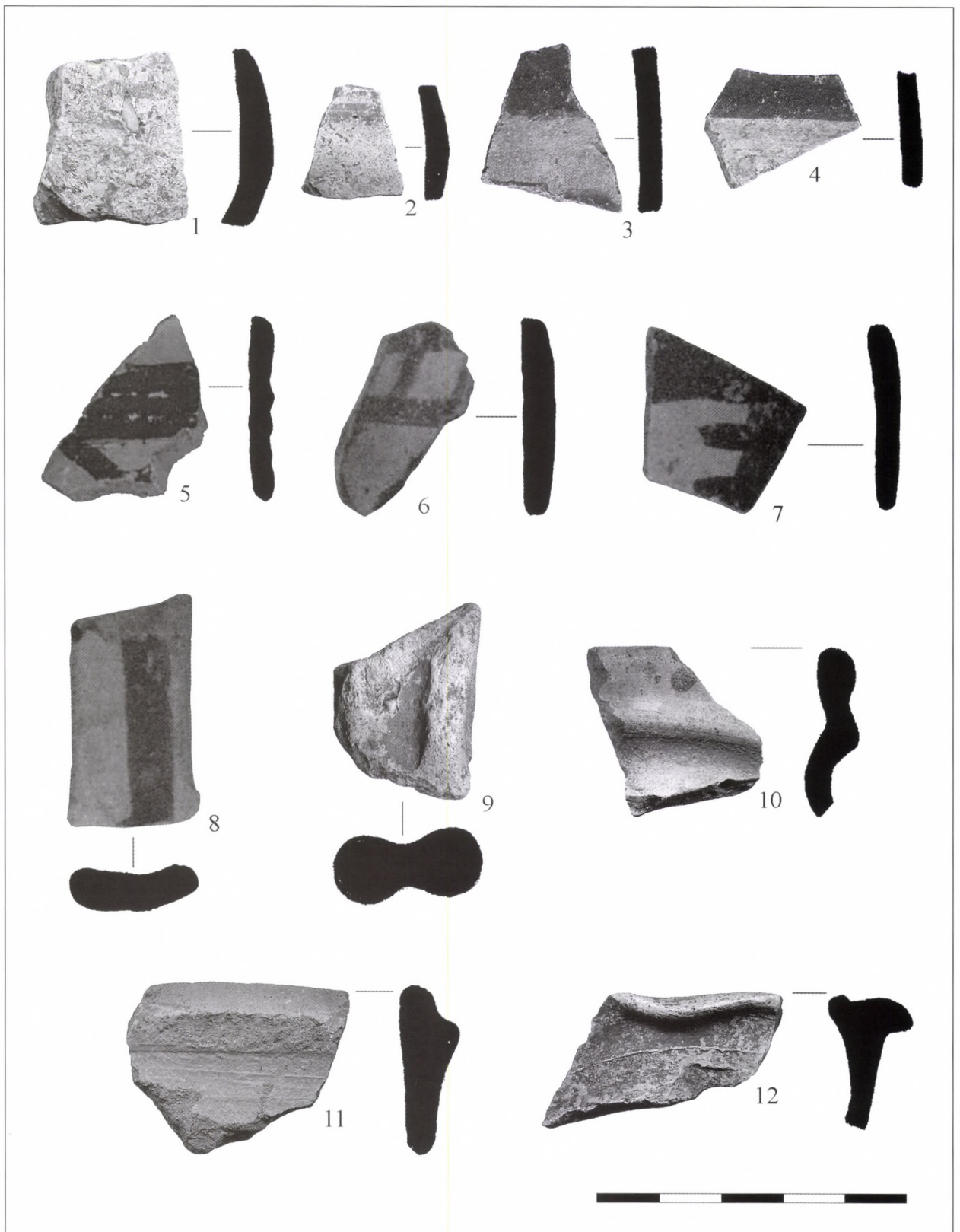
Terepbejárásunk során – a ma már nem szántott 200x150 m-es területen – a vaddisznótúrásokból nagy mennyiségű kerámia került elő, amelyeket a késő bronzkor, kora népvándorláskor, késő avarkor és a középkor időszakára datálhatunk. A ma is bozotos felső területen habarcsos nagy méretű köveket találtunk.

Az előkerült nagy mennyiségű középkori kerámiaanyag zöme fehér kerámia, ezek mellett néhány szürke és vöröses töredék is előfordul.

A korai, 12–13. századi időszakot a durvább, kisebb-nagyobb kavicssal soványított szürke, szürkésfehér kerámiatöredékek jelzik (12. kép 1–4), amelyek a fogaskerek-minta (12. kép 1–2), pásztói analógiái (VALTER 1982, 190, 191; VALTER 1991, 23) alapján a 12–13. századra datálhatók. Az egyik palacktöredéken megjelenő bekarcolt hullámvonal és az ujjbenyomkodással tagolt borda (12. kép 3.) az

12. kép A középkori Nádasd területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 12 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Nádasd

13. kép A középkori Nádasd területén talált felszíni leletanyag
Abb. 13 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Nádasd

Árpád-kor kedvelt motívuma (KOVALOVSKZI 1980, 46; TAKÁCS 1996b, 340; SZABÓ 1975, 23; PARÁDI 1963, 222–223; VALTER 1982, 178, 9; TAKÁCS 1996b, 340).

Szintén a korai időszakra datálhatók a körbefutó egyenes bekarcolt vonallal díszített töredékek (12. kép 4–7). A díszítésmód már a 10. századi kerámiában megjelenik, elterjedése a 11. századra jellemző (TAKÁCS 1996a, Abb. 168, 14; PARÁDI 1963, 222), de a késő Árpád-korban is használatban marad (TAKÁCS 1996b, 340). A leletanyagban gyakori párhuzamos bekarcolt vonalakkal díszített darabok a 12. századra datálhatók (SZABÓ 1975, 23).

Az edény falán gyakoriak a körbefutó széles hornyolatok, bordák (12. kép 8, 9). A díszítésmód a 14. században jelenik meg, de még a 16. században is használják (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349).

A talpkarimával készült pohár (12. kép 10.), a pásztói analógiák alapján (VALTER 1982, 10, 9–10) a 14. századra datálható.

A fehér kerámián megjelenő vörös festésű töredékek két csoportra oszthatók. Az első csoporthoz a halványpiros edénytöredékek tartoznak, (13. kép 1, 2), amelyek a pásztói analógiák alapján a 13–14. századra datálhatók (VALTER 1991, 22, 7. kép 1). A második csoportot a vékonyabb falú vörös, vörösesbarna festésű kerámiatöredékek alkotják (13. kép 3–9), amelyek a 15–16. századra datálhatók (VALTER 1991, 21, 6. kép 3, 6, 7, 9, 10).

Az anyagban néhány mázas edénytöredék is előfordul, ezeken a sárga, illetve zöld máz a fehér kerámia belső felületén látható (13. kép 10–11.). A mázas használati edények országos elterjedése a 15. század utolsó harmadához köthető (FELD 1987, 269–270; VALTER 1991, 20–21, 6).

Az egyik téglaszínű, homokkal soványított fazékperemen az edény pereme alatt a belső oldalon enyhe, körbefutó bemélyedés figyelhető meg, kívül a perem alatt legömbölyített plasztikus borda fut körbe (13. kép 11). A fazékperemnek 15–17. század párhuzamai vannak (HORVÁTH–SIMON 1996, 441).

A régészeti leletanyag tanúsága szerint a település élete a 12. században kezdődhetett, ehhez képest – Muzslához hasonlóan – viszonylag késői az 1265-ös okleveles említése. Az írásos források tanúsága szerint már a török kor elején (1542) pusztta, a település késői időszakát a 16. századra datálható mázas töredékek reprezentálják.

Németi

A település neve az országba a kora Árpád-kortól kezdődően, hospesként beköltöző németek névnevének -i képzős származéka (GYÖRFFY 2000, 512).

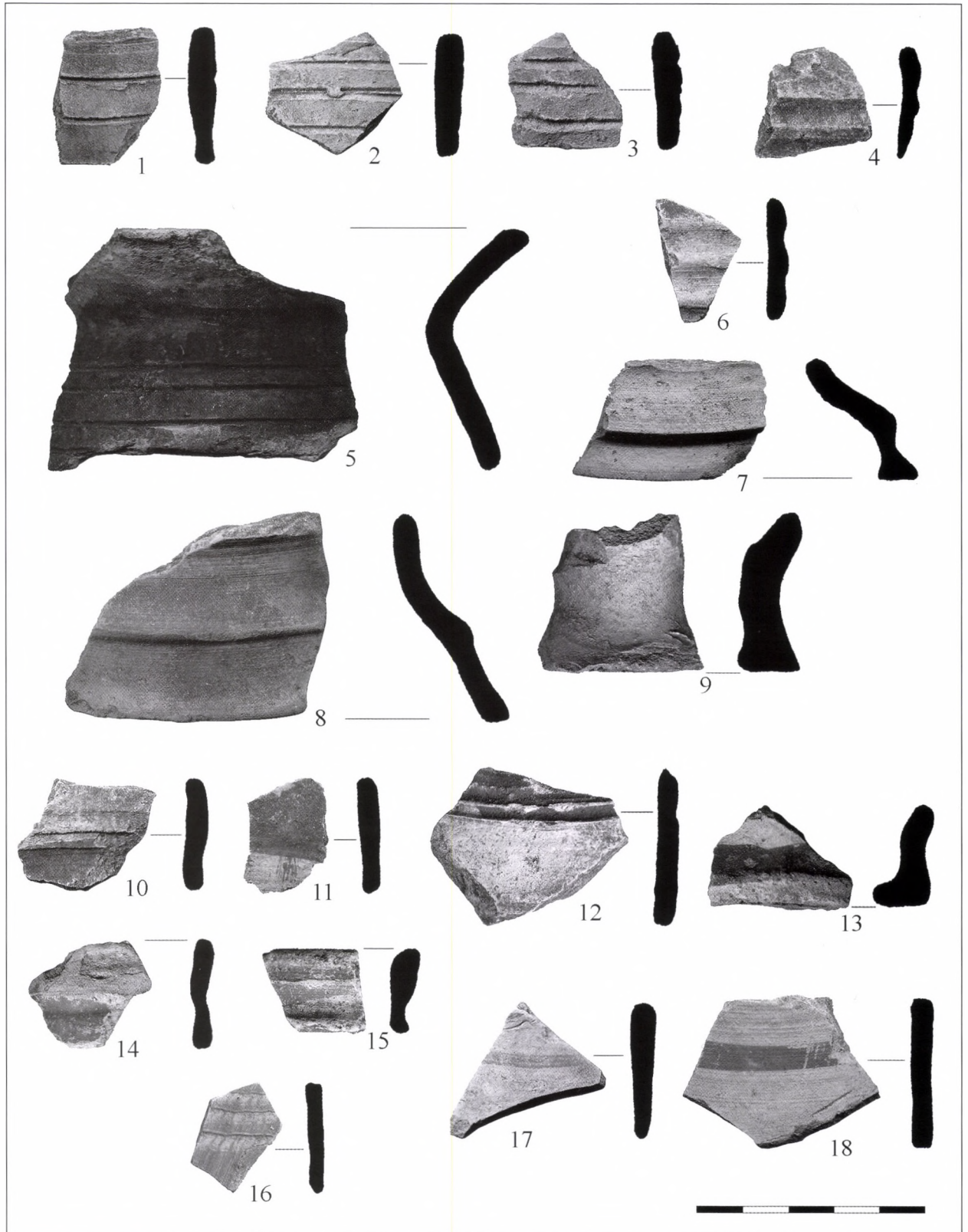
A falu nevét először a Váradi Regestrumban olvashatjuk; az 1219-ből származó adat szerint a helység birtokosa a Németi család (GYÖRFFY 1987, 119). Ebben az évben a család egyik képviselőjét Al-németi vagy Nekári Perrent poroszlóként Váradra küldték, hogy tárgyaljon a pásztói jobbágyság perében (BALOGH–BELITZKY 1973, 35). 1277-ben a pásztói apátság harcos jobbágyságai lakják, akik egy perben az apáttal tanúskodnak (GYÖRFFY 1987, 119). Az 1331-es határjárás szerint Németi a Zagyva mellett határos Fedémessel (SZOMSZÉD 1992, 14).

Ennek megfelelően a Filimes-tanya mellett azonosított Fedémes falutól északra (Fedémes déli szomszédja Szentjakab volt) célzott terepbejárást végeztünk. Ennek során Pásztóról Szurdokpüspökibe vezető út bal oldalán, a Berektől északra, a Szarka-máltól délre, a Botra-dűlőtől nyugatra, a Botra alatt egy 200x250 m kiterjedésű területen, a környezetéből kiemelkedő lankás kis dombon régészeti lelőhelyet azonosítottunk (1–3. kép). Több korszak emlékények (őskori penge, későbronzkori¹⁰, kora népvándorláskori kerámiatöredékek) mellett nagy mennyiségű középkori kerámiát találtunk.

A középkori töredékek nagy része fehér kerámia, kisebb számban szürke, rózsaszínű, vöröses darabok is előfordulnak.

A település leletanyagában a leggyakrabban alkalmazott díszítési mód az egyenes vonallal történő bekarcolás. A többségében szürke, szürkésfehér, fehér színű kisebb méretű oldaltöredékeken egy vagy több sorban figyelhetők meg a bekarcolt vonalak (14. kép 1–3, 5). A díszítésmód a 12–14. században terjed el (TAKÁCS 1996a, 168. Abb. 14; PARÁDI 1963, 222). Az egyik nagyobb méretű szürkésfekete, kavicsos soványított darabot (14. kép 5), erősen kihajló pereme és vállán lévő bekarcolt vonalak alapján 12–13. századnak határozhatunk meg (TAKÁCS 1993, 209; KOVALOVSKZI 1980, 46; VALTER 1982, 178, 9. kép 8).

A szürkésfehér, fehér színű, homokkal soványított, hornyolt edénytöredékeket (14. kép 4, 6) a 14–15. századra keltezhetjük (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349).

14. kép A középkori Németi területén talált felszíni leletanyag
Abb. 14 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Németi

A fehér kerámián megjelenő piros festés Németin is jellegzetes díszítési módja a leletanyagnak. A díszítésmód a 13. századtól kezdve terjed el (FELD 1987, 265; VALTER 1991, 22, 7. kép 1; PARÁDI 1963, 223) az edények oldalán (14. kép 10–12), edényaljakon (14. kép 13), és a 14. századtól (FELD 1987, 265) a kancsók, korsók peremének (14. kép 14–15) díszítésére. Az edénytöredékeken megjelenik önálló motívumként és más díszítési elemmel (hornyolás) kombinálva.

A piros festés még a 15. század végén megjelenő (FELD 1987, 269–270; VALTER 1991, 21, 6. kép 1, 2, 6, 8, 11, 12, 13) mázas kerámiatöredékeken is előfordul (14. kép 16–18).

A terepbejáráson néhány fazékhoz tartozó kúpos fedőt is találtunk (14. kép 7–8), korukat 15–16. századnak határozhatjuk meg (PARÁDI 1958, 158).

A leletanyagban előforduló néhány poháralj (14. kép 9, 13) a 15–16. századra datálható (HOLL–PARÁDI 1982, 101, Abb. 49).

A máz használatára ezen a lelőhelyen is kevés példa van (14. kép 16–18). A töredékek alapján még csak az edények belső felületén alkalmazták.

A falut benépesítő, feltehetően német lakosság a 13. században telepedett le a területen, amellyel nagyjából egybevág a település 1216-os okleveles említése. Bár a falut a 14. században említik, a régészeti leletek alapján a település elnéptelenedését legkorábban a 16. század első felére tehetjük.

Pásztó

A bencés monostort 1138-ban említi egy oklevél, mindez összevág a monostorépület és apátsági templom régészeti kutatásainak eredményeivel, Valter Ilona a monostor (királyi) alapítását a 12. század elejére teszi (VALTER 1982, 167–203). A bencés monostor 1190-ben a ciszterci rend kezébe került.

Az egyházi központ kialakulása után megindul a település fejlődése is, amit a monostorral egy időben épített plébániatemplom is jelez. A település fejlődését, kedvező földrajzi fekvése mellett a monostor gazdasági szerepe is segítette. A település 1298-ban vásártartási jogot nyer (BÉKEFI 1898, 159).

A település életében döntő jelentőségű a mezővárosi rang 1407-ben történt elnyerése. Ezek után megindul a település egyértelmű városiasodása (ispotály, fürdő, üveghuta) és virágzása (plébániatemplom gótikus átépítése), egészen a török korig (VALTER 1975, 59; VALTER 1976, 7; KUBINYI 1999 249–252).

A mohácsi csata után a ciszterek elhagyták a monostort. Mivel a várost nem tartották elég erősnek, a királyi hadak 1551-ben maguk rombolták le fa-

laít és gyújtották fel épületeit (VALTER 1976, 26). 1552-ben már török uralom alatt állt, bár a mezőváros teljesen nem néptelenedett el, de a 16. században a portaszámok folyamatosan csökkennek (VASS 1939, 12). A császári és török hadak folyamatos pusztításai miatt a lakosság egy része a Zagyván túlra menekült (BÉKEFI 1898, 165), a Zemán-völgyben előkerült török kori település (Csontfalva 3) esetleg ezzel a menekült-településsel azonosítható.

„Szentlélek”

Pásztó belterületén, a Kövicses-patak felett emelkedő dombon, a mai Szentlélek temető mellett Tóth László, saját és szomszédja kertjében középkori kerámiatöredékeket talált.¹¹

Az előkerült kerámianyagban gyakoriak hullámvonal-köteggel (15. kép 1–3), illetve egyszeres hullámvonallal bekarcolt edénytöredékek. A hullámvonalkötegek a 10. századtól kezdve terjednek el, a 12. század elejére már eltűnnek az edényekről (SZABÓ 1975, 23). A Szentléleken előkerült szürke színű, csillámos, apró kavicsal soványított darabok kézi korongon készültek. A pásztói monostor feltárásakor előkerült befésült hullámvonallal díszített leletek analógiája alapján (VALTER 1982, 178, 9. kép 1, 17), a leletanyagot 11–12. századnak határozhatjuk meg. Az egyszeres hullámvonaldíszek a 11. század első felében jelennek meg és a 12. század végéig népszerűek (SZABÓ 1975, 23). A három darab háromféle színű: egy barna (15. kép 4), egy szürke (15. kép 5) és egy szürkésfekete, fekete (15. kép 6) kerámia. A lassú korongon formált edények csillámos soványításúak.

A 11. században általánossá váló és a 13. századig kedvelt egyenes vonallal történő díszítés (TAKÁCS 1996a, 168, Abb. 14; PARÁDI 1963, 222) látható néhány apró kavicsal soványított szürkésfehér színű oldaltöredéken (15. kép 7–8).

A 11. század végére – 13. századra jellemző fogaskerek-díszítés (VALTER 1982 190, 191; VALTER 1991 23) egy szürke, apró kavicsal soványított edény oldalán látható (15. kép 9).

A régészeti leletek alapján, az írásos forrásokból nem ismert települést a 11–13. századra datálhatjuk. A település területe a késő középkorban már Pásztó része. A mai temető területére lokalizálható az egykori Szentlélek ispotály (KUBINYI 1999, 250), de nem tudjuk, hogy az ispotály neve és az egykori kora Árpád-kori település neve között van-e összefüggés.

Tepke

A település neve valószínűleg a hévíz, mocsaras, vizenyős hely jelentésű, szláv toplica szóra vezethető

15. kép A „szentléleki temető” és környékének területén gyűjtött felszíni leletanyag
Abb. 15 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des „Szentléleki temető” und Umgebung

vissza (KISS 1978, 408). A helynév összekapcsolható a Pásztó határában, a Zagyva-árteréből kiemelkedő dombon található Tepke-dűlő földrajzi környezetével.

A falu első említése a Várad Regestrumban szerepel (KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903, 303. Nr. 380/133), annak okán, hogy 1234-ben a zsemberi várjobbágyok Peth földjét követelték, amely a Tepke, a pásztói egyház földje és a Zagyva között terült el. A rövid földrajzi leírás szerint a helység a pásztói apátságtól keletre keresendő: „habet metas ab oriens de Topka” (GYÖRFFY 1998, 306).

Egy 1345. április 6-án kelt oklevél is megerősíti, hogy Tepke falu a pásztói apátsághoz tartozott. Ambrogarábi premontrei prépost felszólítja a Nógrád megyei hatóságot, hogy védelmezze Garábot (BÉKEFI 1898, 172). Az oklevél megjelöli azokat a településeket, illetve személyeket, akiket eltiltanak Garáb bármely részének hasznélvezetétől: Tepkén a pásztói apátot.

Egy 1416-ban kelt, eskütételt tartalmazó oklevél említi a Tepkén felépített egyházat: „in ecclesia sua parochiali in Tepke fundata” (BORSA 1997, 1652). Azaz a település a 15. század elejétől biztosan templomos hely.

Egy 1454. július 12-én kelt oklevél egy örökösödési szerződés kapcsán a Pásztói család és a Tari család birtokában lévő települések felsorolását tartalmazza (BÉKEFI 1898, 334–335.; MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, DL 15684). Az oklevél tanúsága szerint a Nógrád megyei Tepke, más településekkel együtt (Pásztó, Hasznos, Bárkány, Nagyarló, Kisarló/Dajkafalva, Vadna, Rátolt) Pásztói István egri éneklőkanonok, Pásztói János és Pásztói László tulajdonát képezte.

1491. június 28-án az egri káptalan által kiadott oklevélből arról értesülünk, hogy Pásztói László fia István 400 magyar aranyforintért zálogba vette a Pásztó, Hasznos, Tepke és Bárkány határában lévő birtokrészeket (BÉKEFI 1898, 212).

1496 áprilisából egy hatalmaskodási pert tartalmazó okirat maradt ránk. Verebélyi György, váci káptalan II. Ulászló királyhoz tett panaszt, mert Pásztói István a jobbágyait többször elfogta, pénzüket elvette, Verebélyit és családját pedig halálosan megfenyegette. Verebélyi György a Pásztóiak ellen már többrendbeli panaszt tett, ugyanis Pásztói László egész pásztói birtokrészét elzalogosította, a birtok jövedelmét magának követelte, a pásztói bírót halálra verette. Pásztói István a pásztói birtokrészekon kívül hasznosi területeket is elvett, a tepkei és a bárkányi malmot erőszakkal elfoglalta, a malmokból az összes eleséget eltulajdonította, a jószágokat elvette, a jobbágyokat, az ott lakókat elfogatta. A pereskedés 1496 szeptemberében egyezséggel zárult (BÉKEFI 1898, 213–214).

Az oklevél legfontosabb információja a Zagyva-menti Tepke malmára vonatkozó adat.

Egy 1528-ban kelt oklevél szerint Guthy Ország Imre kapja azt a pásztói birtokrészt, amelyet Apáthy Ferentől koboztak el, hűtlenség vádja miatt (BÉKEFI 1898, 161). Az oklevélben többek között szintén a Verebélyi család sérelmeit olvashatjuk. Néhai Csicseri András és Verebélyi Anna, továbbá Verebélyi Mihály fia, János, annak adnak hangot, hogy bizonyos rossz akaratú emberek magszakadásra vagy más kizáró okra hivatkozva elvették Verebélyben, Bárkányban, Sós-Hartyánban, Tót-Verébben, Tepkén, Pásztón, Bátorban, Hasznoson és Tiribesben lévő birtokrészüket. Az okleveles anyagból kitűnik, hogy még jó ideig tiltakoztak a birtokok jogtalan elvétele ellen, hiszen még 1666-ban is találkoztunk kérelmükkel (BÉKEFI 1898, 161). Azonban az 1666. december 26-ra keltezett forrás a birtokok felsorolásánál már nem jelöli meg a Tepkén lévő birtokrészt (BÉKEFI 1898, 512–515).

Az 1542-ben készített adóösszeírásban Tepke már pusztaként szerepel, mint a Pászthóy család birtoka 8 adózó portával (MAKSAY 1990, 519). Az idáig feldolgozásra került budai szandzsák összeírásaiban – amely az 1546–1590-ig terjedő időszakot öleli fel –, nem találkoztunk Tepke faluval (KÁLDY–NAGY 1985). 1603-ban és 1628-ban már praedium, azaz pusztá (BÉKEFI 1989, 488 [CXXI]; 496 [CXXII]).

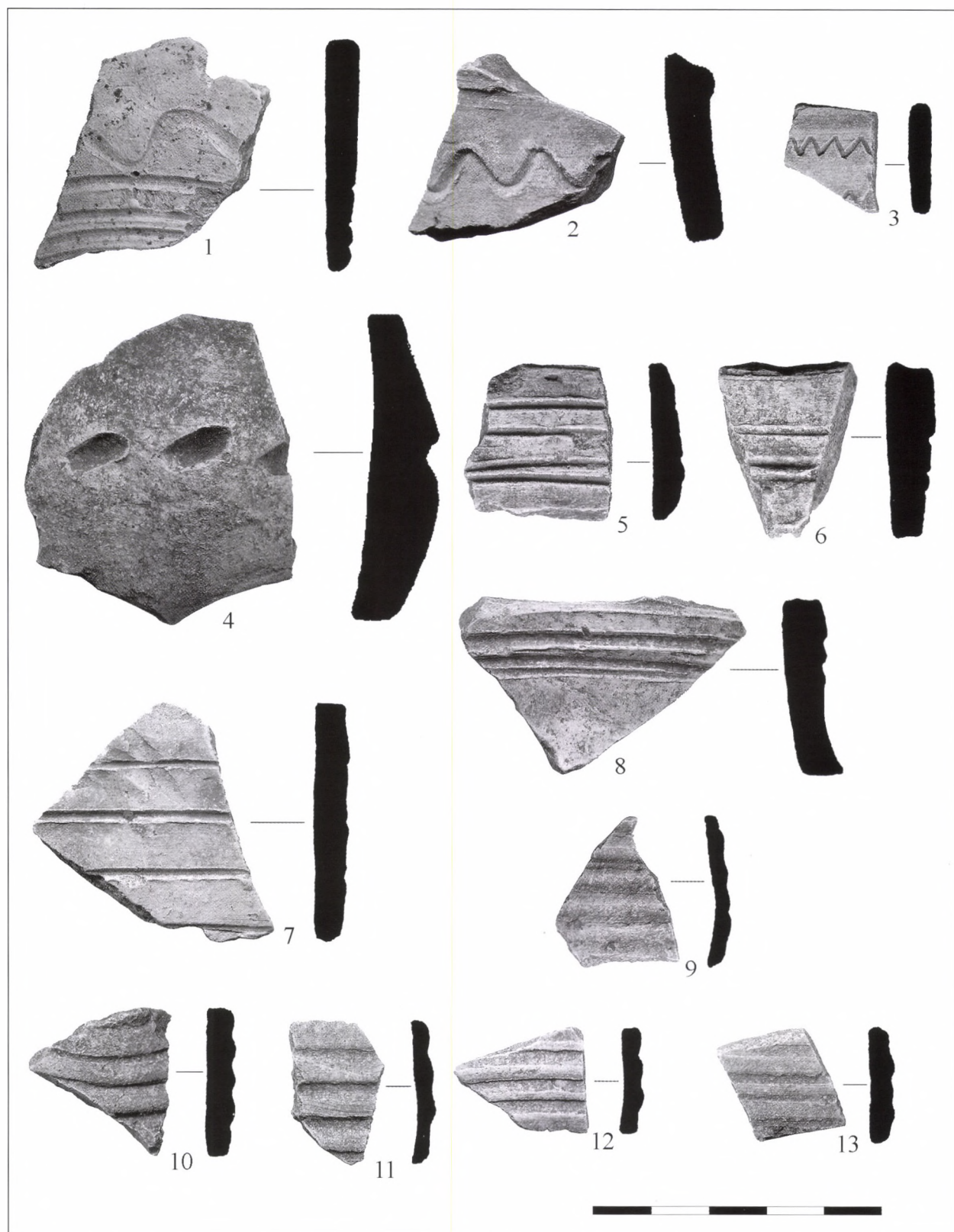
A 16. századi elnéptelenedést követően lehetséges, hogy a falu valamilyen formában újjáéledt, mivel egy 1656-os adat szerint a település tizedét Nedeczky István bérelte, és feltételezik, hogy szintén ő látta el a helység plébániai feladatait (SZARKA 1947, 115). 1657-ből két licenciátus nevét ismerjük a településről: Kászoly György és Sartoris György (SZARKA 1947, 115).

Ugyanakkor a század végén már biztosan végleg lakatlan, mivel 1699-ben Zolnay András Rákóczy Gábor tari plébánostól 318 magyar forintot kölcsönöz, és ennek fedezetéül 200 forint erejéig lekötött Tepke pusztát (BÉKEFI 1989, 638 [CXXIX]).

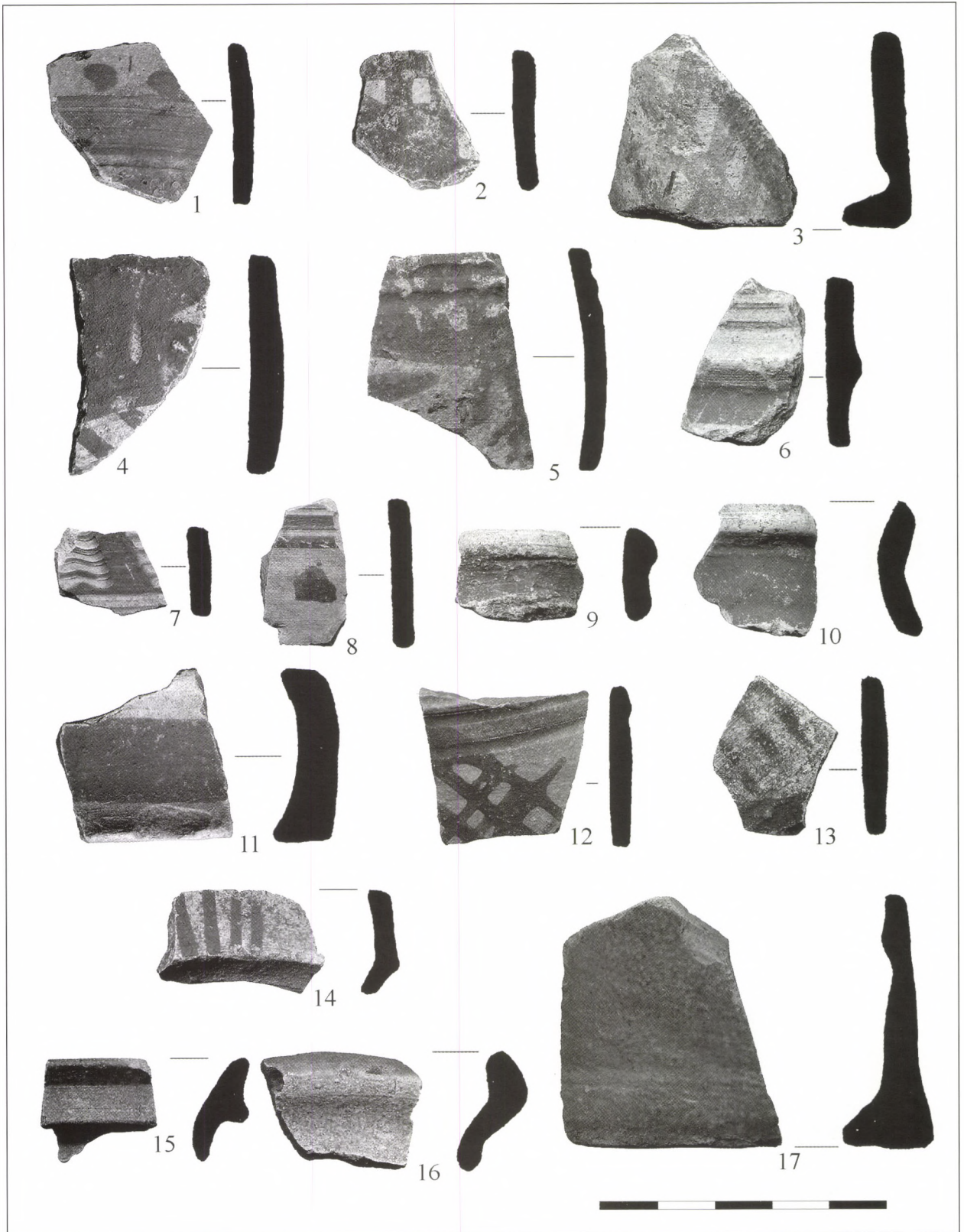
Az egykori település lokalizálását a Pásztótól északnyugatra fekvő terület helynevei (Tepke-pusztá, Tepke-dűlő, Tepke-hegy) segítik (2–4. kép). Fényes Elek szótára szerint Tepke/Teple a Zagyva mellett Pásztó szomszédságában van (Tepke-pusztá), Pásztó, Csontfalva, Kozárd és Szőlős határai között juhászokkal, aprós erdőséggel körülvett temetővel található (FÉNYES 1851).

Korábbi terepbejárása során Pusztai Tamás a Tepke-dűlő területén 11–15. századi leleteket talált (PUSZTAI 1993).

Terepbejárásunk során a 21-es főúttól nyugatra, Tepke-pusztá (az egykori Tsz. épületei) mellett eny-

16. kép A középkori Tepke területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 16 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Tepke

17. kép A középkori Tepke területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 17 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Tepke

hén emelkedő dombháton 600x800 méter kiterjedésű szántott területen, nagy kiterjedésű lelőhelyet azonosítottunk. A lelőhely Puskás-patakon túl is folytatódik, a tanyaépületekről nyugatra is kerültek elő leletek.

A lelőhelyen talált néhány őskori, császárkori, kora-népvándorláskori és késő avar kori töredék mellett a leletanyag zömét a nagy mennyiségű középkori kerámia alkotja.

A töredékek nagy része fehér színű, előfordulnak rózsaszín, szürke, barna töredékek is.

A terepen talált kerámatöredékek díszítése igen változatos.

A korai időszakot a hullámvonallal bekarcolt töredékek képviselik (16. kép 1–2). Az egyszeres bekarcolt hullámvonal a 11. század első felében jelenik meg, és a 12. század végéig jellemző díszítő motívuma az edényeknek (SZABÓ 1975, 23).

A kavicsos soványítású szürkésfehér, fehér, bekarcolt vonalakkal, vonalkötegekkel díszített edénytöredékeket (16. kép 5–6) a 12–13. századra datálhatjuk. A homokkal soványított fehér, szürkésfehér edénytöredékek (16. kép 7–8) párhuzamai a 13–14. században jellemzőek (TAKÁCS 1996a, 168, Abb. 14; PARÁDI 1963, 222).

A vastag falú, szürkésfehér, külső oldalán domború, körömmel mélyen benyomott rovátkázással díszített töredék (10. kép 4) a váraljai, váci, márianosztrai-bibervári, kőszegi analógiák alapján a 13. század végére keltezhető (MIKLÓS 1998, 132, 11. kép 6–7; MIKLÓS 1991, 49. t. 6–7; MIKLÓS 1983, 19, 14. kép; HOLL 1992, 27, 12. kép).

A fehér, szürkésfehér és a néhány téglaszínű töredéken megjelenő hornyolás és bordázás a 14–16. században népszerű díszítőmotívum (10. kép 9–13) (FELD 1987, 263–239; HOLL 1963, 343, 349).

A magas, erősen hasasodó testű, hosszú nyakú, tölcéses szájú palack, a szűk nyakú füles palack és a fehér, szürkésfehér színű palack-, illetve korsó peremek (17. kép 9–10) és korsófülek megjelenése, folyadéktárolásra, illetve az asztali edényként használt palackok 13. századi, majd a korsók 14. század eleji elterjedésével (FELD 1987, 265) hozható összefüggésbe. Az edények korát az analógiák alapján 14–16. századnak határozhatjuk meg (HOLL–PARÁDI 1982, Abb. 47. 1, Abb 158, 4; VALTER 1991, 23, 9. kép 1–3; HORVÁTH–SIMON 1996, 450).

A tölcésesen kiszélesedő testű tálak (FELD 1987, 266) a 13. századtól kezdve gyakoriak, de a későbbi időszakban is jellemző edénytípusok. A kis méretű, csonkakúpos testű táltöredékek szürkésfehér színűek (17. kép 14–16), peremkiképzésük a pásztói analógiák alapján a 15–16. századra keltezhetőek (VALTER 1982, 179, 10. kép 16–18; VALTER 1991, 25, 9. kép 8–11).

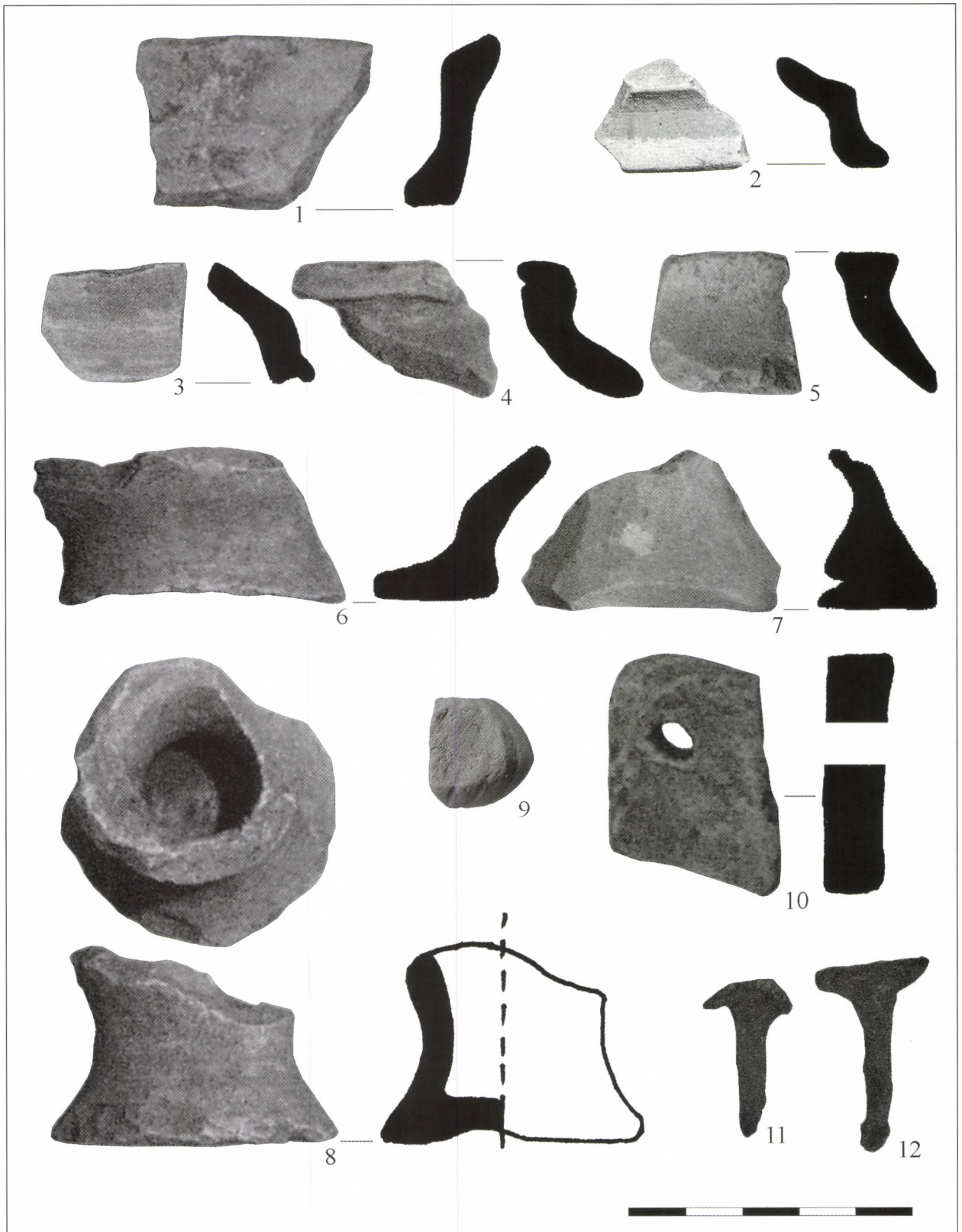
A kerámatöredékek között néhány fedőtöredék is előfordul. A szürkésfehér lapos fedőtöredék (18. kép 1) a 13–14. századra keltezhető (PARÁDI 1958, 58; MIKLÓS 1991, 21, 33. kép 4–5).

A lapos fedőkkel egyidőben megjelenő kúpos fedők a késő középkor folyamán váltak általánossá. A fedőtöredékeket peremkiképzésük alapján két csoportba sorolhatjuk. A fehér, szürkésfehér egyenesen levágott fazékperem rövid nyakkal igazodik az edényhez. A perem közelében a külső oldalon vízszintes borda fut körbe (16. kép 2). Nagykeszin (HOLL–PARÁDI 1983, 189, 13. ábra 11) és Gyóján (HORVÁTH–SIMON 1996, 447) előkerült analógiái alapján a 15. század második felére – 16. század első felére datálhatók. A második csoportba az a fedőperem tartozik, amelynek pereme vízszintesen hosszabban kinyúló, lapos szélű. A perem külső és belső éle ugyanabban a síkban érinti a peremet, köztük horony fut körbe. A fedőperem fölött borda látható (18. kép 3). Analógiái a gyójai anyagban vannak meg (HORVÁTH–SIMON 1996, 448), a fazékperemhez való igazodása késő középkori formát mutat. A fedő felső része, illetve egy fedőgomb szürkésfehér töredéke szintén kúpos fedőhöz tartozott (18. kép 4–5).

Nagy számban kerültek elő különböző edényekhez tartozó aljtöredékek, ezek egy része poharakhoz tartozott. A fehér színű pohártöredékeket két csoportba sorolhatjuk. A 14. században megjelenő talpkarima nélküli aljak (HOLL 1963, 345) meredek oldalú (17. kép 3, 17) és öblös testű (18. kép 6.) változatban fordulnak elő. A poharak másik csoportját a 15. századtól (VALTER 1982, 10. kép 9, 10; HOLL–PARÁDI 1982, 101, Abb. 49) már talpkarimával készülő poharak alkotják (18. kép 7–8.).

A leletanyagban gyakoriak a vörös festésű töredékek, amelyek korát 13–16. századnak határozhatjuk meg (FELD 1987, 265; VALTER 1991, 22, 7. kép 1; PARÁDI 1963, 223). Több olyan töredék került elő, amelyen csak maga a festés – vízszintes és függőleges sávok, pontsor-díszítés, fogazott csíkok – szolgált a díszítést (17. kép 1–4). A piros festés mellett más díszítőelemet (hornyolatok, egyenes vonallal történő bekarcolás) is használtak a fazekasok (17. kép 5–6).

A késői vörös festésű kerámatöredékek belső oldalán megjelenik a zöld, illetve barna máz (17. kép 7–8). A díszítésmód a 15. század végétől terjed el (FELD 1987, 269–270; VALTER 1991, 20–21, 6. kép). A vörös festés mellett néhány kerámatöredéken fekete festést használtak díszítőmotívumként, belső felületükön egyes esetekben zöld színű mázzal. A fehér színű, vékony falú, gyorskorongon készült töredékek korát a 15. század végére – a 16. századra határozhatjuk meg (17. kép 12–14).

18. kép A középkori Tepke területén talált felszíni leletanyag
 Abb. 18 Oberflächliches Fundmaterial vom Gebiet des mittelalterlichen Tepke

A leletanyagban nagy számban van jelen a mázas kerámia. A 15. század második felétől alkalmazott zöld és sárga máz használata itt is elsősorban a kerámia belső felületére korlátozódik (17. kép 15–16).

A kerámiaanyaghoz egy vörösesbarna színű, jól iszapolt, bordázott orsógomb is tartozik (18. kép 9), amelyhez hasonlót Pusztai Tamás is talált a falu területén (PUSZTAI 1993, 53). A barna, négyszögletes, lekerekített végű, lyukkal átfűrt, 1 cm vastagságú tárgy (18. kép 10), néprajzi analógiák alapján hálónéhezékként határozható meg (SZABÓ 1937, 145).

A nagy mennyiségű kerámiaanyag mellett a terepbejárás során két (valószínűleg középkori) vasszeget is találtunk (18. kép 11–12.).

A régészeti leletanyag tanúsága szerint a település a 12–13. században létesült, ami nagyjából egybevág első írásos említésével (1234). A nagy kiterjedésű, templommal és malommal rendelkező település virágkora a 15. századra tehető. A település elnéptelenedése az egybevágó írásos és régészeti források alapján a 16. század első felére (1542 előtt) tehető.

Zember

A helynév ismeretlen eredetű személynév megfelelője lehet (KRISTÓ 1976, 48), Semberi családnévvel Pásztó 18. századi névanyagában találkozunk (HAUSEL 1999, 114).

A település első írásos emléke 1234-ből való, ekkor Zember faluban lakó nógrádi várnépek és velük együtt hét várjobbágy követeltek Pethől 4 ekényi zemberi földet. A forrás szerint a várjobbágyok a területre várbirtok címén tartanak igényt, de lemondanak róla és meghatárolják. A határjárásban Pásztótól északra, Garáb és a Zagyva folyó közé helyezik (GYÖRFFY 1998, 322). A helység további történetéről nincsenek források.

A határleírás alapján a Garábra vezető út mentén, Tepke és Nádasd környékén terepbejárással próbáltuk meghatározni a település helyét. Az azonosítási kísérlet azonban nem járt sikerrel, így az egyetlen 13. századi forrásból ismert várbirtokot nem sikerült lokalizálnunk.

A Közép-Zagyva-völgy (Pásztó környéke) középkori és kora újkori településtörténete

A Közép-Zagyva-völgy vizsgált, Pásztó környéki szakaszán összesen 11 középkori és koraújkori település egykori létezésére találtunk adatot. A települések közül 8 ismert az írásos forrásokból, ezek közül egyet (Zember) nem sikerült terepbejárással azonosí-

tanunk, illetve a régészetileg jól kutatott Pásztó esetén erre nem volt szükség. Mivel a Zemán-völgy kora középkori és török kori települése azonos lelőhelyen került elő (Csontfalva 2–3), a terepbejárások során összesen nyolc régészeti lelőhelyet lokalizáltunk, amelyek közül hetet történeti forrásokból is ismert településekkel tudtunk azonosítani.

A Nógrád és Újvár vármegye kora Árpád-kori településtörténeti képeinek megfelelően (REMÉNYI 2002) a Közép-Zagyva-völgyben is viszonylag kevés a 11. századra, illetve a 12. század korai évtizedeire datálható települések száma.

A régészeti leletanyag alapján ezek közül a legkorábban a Pásztó, Szentléleki temető területén azonosított, ismeretlen nevű 11–13. századi település alakult ki.

A Zsembert 1234-ben említő oklevélből tudjuk, hogy a települést a nógrádi királyi várszervezethez tartozó várjobbágyok és várnépek lakták. A nógrádi várszervezet már a 11. században kialakult, így valószínű, hogy a zemberi várbirtok is benépesült a 11–12. század folyamán. Az oklevél már éppen a várszervezet és várbirtok felbomlásának fontos emléke. Zemberrel együtt más nógrádi várföldek (Szécsényhalászi, Karancsberény, Szécsény, Zember, Sámsonháza) is csak a 13. században, a királyi vármegye felbomlásának késői szakaszában, a várbirtokok nagymértékű adományozása korában tűnnek fel a forrásokban (GENTHON 1954, 37).

A térség fejlődésének szempontjából az egyik legfontosabb esemény a pásztói bencés monostor 12. század eleji megalapítása (VALTER 1982, 167). A monostor mellett kialakuló falu, majd mezőváros, a térség legfontosabb gazdasági központja, központi helye (KUBINYI 2000, 7–107) lett.

A régészeti leletek tanúsága szerint szintén valamikor a 12. században indul a Zemán-völgy két településének (Csontfalu, „Szentfalu”), valamint Nádasd élete.

Legvalószínűbben a 12. század utolsó évtizedeire, illetve a 13. század elejére tehető Muzsla és Tepke kialakulása, a 13. század elejére pedig Fedémes és Németsi kialakulása. A 13. század első felére a vizsgált területen, tehát valamennyi – az írásos források és a régészeti adatok alapján – ismert település kialakult.

Ezzel együtt a 13. században (valószínűleg annak első felében) már három település („Szentfalu”, „Szentlélek”, Zember) el is néptelenedik.

A 12. század második fele és a 13. század első fele tehát a településtörténet olyan dinamikus korszaka volt, amikor az egészen a török korig jellemző településhálózat kialakult.

A településtörténeti változások háttérében általános társadalom- és gazdaságtörténeti változások áll-

tak. A 12. század végétől felgyorsult a királyi birtokok eladományozása. A 13. században, elsősorban II. András uralkodása alatt a folyamat földcsuszamlás-szerűvé vált (KRISTÓ 2001a, b), az egykori királyi birtokok jelentős része az éppen ekkoriban formálódó nemesi nemzetségek kezére került. Az új birtokosok érdeke azt diktálta, hogy birtokaikon minél több termelő éljen, ebből a megfontolásból különböző kedvezményekkel igyekeztek birtokaikra telepéseket, hospeseket csábítani. Ilyen hospes település lehetett neve alapján Németi, illetve esetleg szláv eredetű helynevek alapján Muzsla és Tepke. Az is ismert, hogy a 13. században Pásztón is éltek németek (BALOGH-BELITZKY 1973, 47; BÉKEFI 1898, 59; HAUSEL 1999, 14).

A Zagyva-völgyi települések okleveles említésének többsége valamilyen birtokos-váltással összefüggő jogi aktus örökített meg. A királyi birtokok eladományozása sokszor a királyi birtokon élők elköltözését, így több település elnéptelenedését is eredményezte. Az eladományozott birtokok lakói ugyanis, ha jogállásukat meg akarták tartani, kénytelenek voltak az eladományozott földekről a még megmaradó királyi birtokok egyikére költözni.

A fenti folyamatot kiválóan szemlélteti a Zseibert említő egyetlen oklevél, amelyben a nógrádi várnépek és várjobbágyok egy magánbirtokostól követelték várföldjeiket, de végül lemondtak azokról, és szabadságuk megtartása érdekében, feltehetően még meglévő várbirtokokra költöztek. Azaz Zseibert korai elnéptelenedésének hátterében a várbirtokok 13. századi eladományozásával kapcsolatos településtörténeti változások állnak.

A településszerkezet átalakulását majd megszilárdulását gazdaságtörténeti okok is magyarázzák. A 13. századra a népesség dinamikus növekedéséből (ami részben a telepítéseknek is köszönhető) következően csökkent a még rendelkezésre álló, feltörhető földek mennyisége. Ez a termelő népességet arra ösztönözte, hogy intenzívebb mezőgazdasági módszerekkel művelje meg földjét. A 13. századra ennek lehetősége is megteremtődött: a század közepén a szimmetrikus nehéz ekét általánosan az aszimmetrikus eke váltotta fel, megjelent a talajjavítás, amit a terra fimata megnevezés terjedése bizonyít (MAKSAY 1971, 51). Az új módszerek elterjedését az 1190-ben Pásztóra költözött ciszterciek is segíthették (VALTER 1982). A mezőgazdasági termelés növekvő termelékenysége – amit a nyomásos rendszerben, egyre korszerűbb módszerekkel művelt földek arányának növekedése tett lehetővé – miatt lehetővé vált, hogy a pénzgazdálkodás terjedésével párhuzamosan, a hagyományosan, majorsági keretek között teljesített földesúri robotot felváltsa a pénzjáradék. A nyomásos művelési rend-

szer az állandóan helyhez kötött nagyobb települések kialakulását eredményezte, amelynek külsőségre és belsőségre tagozódó földjét a falu lakosai egymás között jobbágytelkekre osztották (BOLLA 1961; SZABÓ 1969, 9–77; MAKSAY 1971, 51). Ezek a folyamatok szilárdították meg a Zagyva-völgy középkori településtörténeti képét. Az állandó jobbágyfalvak kialakulásával párhuzamosan zajlott a földesúri prédiумok elnéptelenedése, amit leginkább talán az jellemez, hogy a későbbi századokban a prédiум elnevezés a lakatlan birtok megjelölésére szolgált (SZABÓ 1966, 49). Valószínűleg ezek az okok állnak „Szentfalu” és „Szentlélek” elnéptelenedésének hátterében.

Az írott és a régészeti források alapján a tartárjárás nem játszott meghatározó szerepet a Közép-Zagyva-völgy településszerkezetének alakulásában. Nincs történeti adatunk a Pásztó vagy a többi település elpusztításáról, azonban nem zárható ki, hogy elsősorban a Zagyva-völgyében fekvő védtelenebb településeket (Csontfalu, Fedémes, Pásztó, Németi, Tepke) érthette támadás, ennek nyomai azonban a településszerkezetben nem mutathatók ki: a régészeti és írásos források alapján, a települések túlnyomó része a 13–16. században folyamatosan lakott. A három 13. században elpusztult település esetében, a fenti okok mellett, a tatárjárás esetleg annyiban játszhatott szerepet, hogy a gazdasági és társadalmi okok miatt fokozatosan elnéptelenedő települések utolsó lakói a tatárok elől menekülhettek el. Az a tény azonban, hogy a többi településsel ellentétben nem éledtek újra, a gazdasági és társadalmi tényezők sorsdöntő szerepét hangsúlyozza.

A Közép-Zagyva-völgyi települések fénykora a 14–15. századra tehető. A települések valószínűleg sikerrel kapcsolódtak be az áruterelésbe, feleslegüket – a központi helyként (vö. KUBINYI 2000, 7–58) funkcionáló, 1297-ben vásártartó jogot, 1407-ben mezővárosi rangot elnyerő – Pásztó piacán értékesíthették. Az általános tendenciáknak megfelelően (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998, 293–294), az értékesített áruban, a jobbágytelki rendszerben termelt gabona mellett egyre nagyobb arányt tett ki, a telki állományon kívül termelt szőlő. Pásztó borkészítésben és borkereskedelemben betöltött súlyát jelzi az eddig azonosított 46 középkori (gótikus) pince (VALTER 1991, 199).

A Pásztó melletti környező települések is a 14–15. században éltek virágkorukat. A hat 14–15. századi falu közül öt (Csontfalu, Fedémes, Muzsla, Nádasd, Tepke) biztosan templomos hely, a Pásztó kiterjedését és talán lakosságát is megközelítő Tepke, valamint a szintén jelentős méretű Fedémes malommal is rendelkeztek.

A 15. században, az általános agrárkonjunktúrával összefüggésben jelentősen megnőtt az igény a borra. A konjunktúrát jól kihasználó – központi helyként a Közép-Zagyva-völgy erőforrásainak kereskedelmében is meghatározó szerepet játszó – Pásztó egyre inkább városiasodott: kőházak jelentek meg, ispotály létesült, a hagyományos kézművesiparok mellett üveghuta is működött (VALTER 1975, 61; VALTER 1991, 197–198; KUBINYI 1999, 249–252, 158; KUBINYI 2000, 7–102). A mezőváros jövedelmei lehetővé tették a templom felújítását is (BÉKEFI 1898, 160; VALTER 1975, 59; VALTER 1976).

A szőlőtermesztés előretörése és a mezővárosok súlyának és népességének növekedése azonban olyan mélyreható változásokat eredményezett, amelyek jelentősen befolyásolták a késő középkor és kora újkor településtörténetét. A szőlő egyre kedvezőbb piaci helyzete, valamint az a körülmény, hogy a szőlő nem tartozott a jobbágytelki állományba, azt eredményezte, hogy a jobbágyoknak érdemesebb volt a telket pusztán hagyva, máshol szőlőt telepíteni. A birtokos általában a pusztán maradt birtokot bérbe adta, amelyen a bérlő az Alföldön szarvasmarhát legeltetett, a borvidékeken, így Pásztó környékén is szőlőt termesztett (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998, 293–295).

Ezzel egyidejűleg, a 15. század második felétől megnőtt a prosperáló mezővárosok, így Pásztó lakosságszáma is. Mint azt Kubinyi András megállapította, a városokban és mezővárosokban gyakorlatilag nem számolhatunk természetes szaporulattal, azaz a városok (és mezővárosok) növekvő lakosságszáma csak bevándorlással magyarázható (KUBINYI 1991, 1993, 19–20). Ugyanakkor a korszakban általános demográfiai stagnálás valószínűsíthető (KUBINYI 1993, 25), azaz a városok és mezővárosok lakosságának növekedését a központi település környezetből beköltözők biztosítják. A birtokukat bérbe adó birtokos számára vonzó lehet falusi kúriáját a városias Pásztón kőházra cserélni. Ennek következtében a 15. század második felében a borvidékeken általánossá vált az extraneus birtoklás, azaz a birtokos nem azon a településen lakott, ahol szőlőbirtokkal bírt (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998, 293–294).

Ugyanakkor az ártermelésbe bekapcsolódó és meggazdagodó jobbágyok, valamint a földjüket vesztő zsellérek is előszeretettel költöztek be a népesebb településekre. A gazdagabbaknak, így a bérlőkké lett jobbágyoknak, a mezőváros vagyoniuk további gyarapítására adott lehetőséget, ugyanakkor a bérmunka lehetősége az elszegényedett rétegeknek is nagyobb lehetőséget nyújtott a mezővárosban (KUBINYI 1991).

A szabad költözési joggal járó, gazdasági tényezők által motivált mobilitás következménye a 15. században a városok és mezővárosok környezetében fekvő települések pusztásodása lett.

Bár egyértelmű, hogy Pásztó környékének 16–17. századi településtörténeti képét alapvetően a török hadjáratok – főleg az 1552-es hadjárat – határozták meg, a radikális településtörténeti változásban más tényezők is szerepet játszottak.

A Pásztó környéki középkori települések közül kettő (Nádasd és Tepke) már az 1543–44-es török ostrom előtt, 1542-ben pusztaként szerepel az adóösszeírásban (MAKSAY 1990, 512, 519). Az adóösszeírások szerint az 1546 után újjáéledő Fedémes békés időszakban pusztásodott el végleg: 1549-ben még 3 adóköteles portája volt, 1550-ben viszont már néptelen pusztta. Jól ismert, hogy az adóösszeírások által adatolt pusztásodás, sok esetben valójában nem azonos a települések valódi elnéptelenedésével, hanem csak látszat-pusztásodás, amely az egyre súlyosabb adóra kötelezett jobbágytelkek parlagon hagyását jelenti. Ennek ellenére valószínű, hogy a későbbi forrásokban pusztaként megjelenő, vagy teljesen eltűnő Pásztó környéki falvak (Fedémes, Nádasd, Tepke) esetében, sokkal inkább a fentiekben körvonalazott, a mezőváros (Pásztó) irányába történő mobilitás következményeként kell értékelnünk a portaszámok radikális lecsökkenését, majd eltűnését (ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998, 322).

Ezeket a hosszú évtizede zajló településtörténeti folyamatokat a török hadjáratok radikálisan zárták le. A Zagyva-völgyön át vezető hadiút közelében fekvő Csontfalut és Németit szinte biztosan a török hadjáratok pusztították el, pusztulásuk időpontját azonban csak a csekély mennyiségű 16. századi kerámiaanyag alapján becsülhetjük meg. A Zagyva-völgytől távolabb, a Mátra alatt fekvő Muzsla az 1550-es adóösszeírásokban két adóköteles házzal szerepel, később csak pusztaként jelenik meg, így elnéptelenedése esetleg összefüggésbe hozható a pusztító 1552-es ostrommal. Azonban a korábban virágzó településhez képest 1550-ben igen alacsonynak számító portaszám is utal arra, hogy Muzslán, de valószínűleg a másik két, feltehetően a törökök által elpusztított településen is a törökkor előtt megindultak azok a folyamatok, amelyek – Nádasdhoz és Tepkéhez hasonlóan – a települések végső elnéptelenedéséhez vezettek.

Ugyanezen okok állnak annak háttérében is, hogy Fedémes 16. századi és Tepke 17. századi időszakos újjáéledésétől eltekintve, egyedül Pásztó volt képes – ha nagy veszteségek árán is – a török kort túlélni. A 15. század második felében megindult folyamatok (szarvasmarha és bortermelő központi helyek – váro-

sok, mezővárosok fejlődése) a 16. században is folytatódott, így a védettebb mezőváros továbbra is vonzerőt jelenthetett a környező falvak, különösen a török hadjáratok által elpusztított települések maradványainak számára. Bár a 17. századra az agrár konjunktúra megállt (ZIMÁNYI 1976), a birtokosoknak a 17–18. században továbbra is érdekükben állt a pusztabérleti rendszer fenntartása, így a török kori településszerkezet a török kiűzése után, egészen maig fennmaradt (RÁCZ 1995, 175–195): egyedül Pásztó maradt végig lakott, az egykori középkori templomos he-

lyek (Csontfalu, Fedémes, Nádasd, Muzsla, Tepke) mellett tanyák létesültek.

A Közép-Zagyva-völgy egy rövid szakaszának (Pásztó szűkebb környéke) középkori és kora újkori településtörténetének felvázolásával és lehetséges értelmezésével, a településszerkezet történetileg és régészetiileg adathozható átalakulásának (pusztásodás) háttérében zajló társadalom- és gazdaságtörténeti folyamatok meghatározó jelentőségére szeretnénk volna felhívni a figyelmet.

Jegyzetek

- 1 Jelen tanulmány, Pásztor Angelika szakdolgozatának (PÁSZTOR 2003) átdolgozott változata. A szakdolgozat témavezetőjének, Valter Ilonának ezúton mondunk köszönetet a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségért.
- 2 Ma a teljes terület Nógrád megyéhez tartozik.
- 3 A 18–19. századi katonai és kataszteri térképeken is feltűnnek a tárgyalt települések nevei: I. Katonai Felmérés: szelvényszám Coll. XVI. Sect. 16 (1 : 28 800). Felmérés éve: 1782; Dorf Szöllös mit Tepke in Ungarn Pressburger District. 1854. Kézírtos kataszteri térkép. Nógrád megye No 77; Dorf Csontfalu it Nádasd in Ungarn Pressburger District. 1854. Kézírtos kataszteri térkép. Nógrád megye No 77; II. Katonai Felmérés: szelvényszám Coll. XXXV. Sect. 46, Coll. XXXIV. Sect. 46 (1 : 28 800). Felmérés éve: 1855; III. Katonai Felmérés: szelvényszám 4863/2 (1 : 25 000). Felmérés éve: 1855.
- 4 Valter Ilona, Tóth László, Pusztai Tamás (PUSZTAI 1993) terepbejárásai. Ezúton mondunk köszönetet az eredmények felhasználásának engedélyezéséért.
- 5 Az 2001-ben végzett terepbejárás során előkerült leltározott leletanyag a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum gyűjteményében található.
- 6 A térképen jól látható, hogy valaki egy X-et tett a térképre, ezzel jelölve az egykori templom helyét.
- 7 A Nádasdi-patak bal partján lévő domb déli oldalán tártak fel 14–15. századi objektumokat, amelyek valószínűleg a település peremére lokalizálhatók. A település központja a domb magasabb részén lehetett.
- 8 Az oklevelet Varga Lajos, pásztói apát a Heves megyei Levéltárban találta. Ezúton köszönöm, hogy e forrást rendelkezésünkre bocsátotta.
- 9 A pásztói apátság udvarispánja az apáttal együtt arra törekedett, hogy szolgáskorban lévő lovászoknak minősítse a magukat katonáskodó jobbágyoknak vallókat. A Pásztón lakó Miklós udvarispán a Kőrös faluból való Ambrus és Macs lovászokkal egyetértve perbe fogta a Kisterenye melletti Ujlak faluból való Ilmért és a szolnoki Alattyán falunól való Élőst, vejeikkel együtt, hogy nem harcos jobbágyok, hanem lovászok. Bánk ispán az alnémeti prisztdalusszal tüzesvas-próbára Váradra küldte a vádlottakat.
- 10 A lelőhelyen egy későbbi terepbejárás során is került elő őskori leletanyag (RACZKY 2006, 298.).
- 12 Szentlélek u. 14. és 10. szám alatt. A leletek Tóth László magángyűjteményében találhatóak, a feldolgozás lehetőségét ezúton köszönjük.

IRODALOM

BALOGH–BELITZKY 1973	BALOGH S.–BELITZKY J. (szerk.), <i>Nógrád megye története 896–1849</i> . I. kötet. Salgótarján 1973.
BÉKEFI 1898	BÉKEFI R., <i>A pásztói apátság története I. 1190–1702</i> . Budapest 1898.
BENKŐ 1980	BENKŐ E., <i>A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Templomparton. – Das Mittelalterliche Dorf Nyársapát</i> . StCom 9 (1980) 315–424.
BOLLA 1961	BOLLA I., <i>A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez. – Zur Frage der Entstehung des Fronhofes in Ungarn</i> . AUBSH III. Budapest 1961. 97–119.
BOROVSKY 1911	BOROVSKY S. (szerk.), <i>Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai</i> . Budapest 1911.
BORSA 1997	BORSA I. (szerk.), <i>Zsigmondkori Oklevéltár V. 1415–1416</i> . Budapest 1997.
CSÁNKI 1890	CSÁNKI D., <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában</i> . I. Budapest 1890.

- CSÉPÁNY–PINTÉR–VINCZE 1970
 ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998
 FEKETE 1968
 FELD 1987
 FÉNYES 1851
 GENTHON 1954
 GYÖRFFY 1987
 GYÖRFFY 1998
 GYÖRFFY 2000
 HAUSEL 1999
 HOLL 1963
 HOLL 1992
 HOLL–PARÁDI 1982
 HORVÁTH–SIMON 1996
 KÁLDY-NAGY 1977
 KÁLDY-NAGY 1985
 KARÁCSONYI–BOROVSKY 1903
 KISS 1978
 KOVALOVSKY 1980
 KRISTÓ 1976
 KRISTÓ 2001a
 KRISTÓ 2001b
 KUBINYI 1991
 KUBINYI 1993
 KUBINYI 1999
 KUBINYI 2000
 MAKSAY 1971
 MAKSAY 1990
 MÁLYUSZ 1952
- CSÉPÁNY I.–PINTÉR N.–VINCZE F., *Pásztó története*. Pásztó 1970.
 ENGEL P.–KRISTÓ GY.–KUBINYI A., *Magyarország története 1301–1526*. Budapest 1998.
 FEKETE L., *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény 1968.
 FELD I., *Keramika*. In: Marosi E. (szerk.), *Magyarországi művészet 1300–1470 körül I*. Budapest 1987. 261–281.
 FÉNYES E., *Magyarország geographiai szótára*. Pest 1851.
 GENTHON I. (szerk.), *Nógrád megye műemlékei*. Budapest 1954.
 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III*. Budapest 1987.
 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV*. Budapest 1998.
 GYÖRFFY GY., *István király és műve*. Budapest 2000.
 HAUSEL S., *Pásztó mezőváros 18. századi társadalomszerkezetének és lakosságának alakulása*. Pásztó 1999.
 HOLL I., *Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század)*. – *Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13–15. Jahrhundert)*. *BudRég* 20 (1963) 335–394.
 HOLL I., *Köszeg vára a középkorban*. – *Die Burg Köszeg (Güns) im mittelalter*. *Fontes ArchHung* 1992.
 I. HOLL–N. PARÁDI, *Das mittelalterliche Dorf von Sarvaly*. *Fontes ArchHung* 1982.
 HORVÁTH L., A.–SIMON K., H., *Történeti és régészeti adatok egy középalföldi falu feudális kori történetéhez*. – *Historische und archäologische Angaben zur feudalzeitlichen Geschichte eines Dorfes in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. *MFMÉ-StudArch* II (1996) 403–554.
 KÁLDY-NAGY GY., *A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest megye múltjából 3*. Budapest 1977.
 KÁLDY-NAGY GY., *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Budapest 1985.
 KARÁCSONYI J.–BOROVSKY S. (szerk.), *Regestrum Varadiense*. Budapest 1903.
 KISS L., *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest 1978.
 KOVALOVSKY J., *Településátadások Tiszaeszlár-Bashalmon. (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század)*. – *Siedlungsausgraben in Tiszaeszlár-Bashalom. (Bronzezeit, 3–4. und 11–13. Jahrhundert)*. *Fontes ArchHung* 1980.
 KRISTÓ GY., *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. *Acta Historica*. Szeged 1976.
 KRISTÓ GY., II. András király „új intézkedései”. – *The „new institutions” of big Andrew II*. *Századok* 135 (2001) 251–300.
 KRISTÓ GY., *Modellváltás a 13. században*. *Századok* 135 (2001) 473–487.
 KUBINYI A., *Költözés, helyváltoztatás, utazás, a késő középkori Magyarországon. (A horizontális mobilitás kérdései)*. – *Frezügigkeit, Ortsveränderung und Reisen im spätmittelalterlichen Ungarn. (Fragen der horizontalen Mobilität)*. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1991, 229–242.
 KUBINYI A., *Változások a középkor végi Magyarországon*. Budapest 1993.
 KUBINYI A., *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest 1999.
 KUBINYI A., *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000.
 MAKSAY F., *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest 1971.
 MAKSAY F. (szerk.), *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I*. Budapest 1990.
 MÁLYUSZ E. (összeáll.), *Zsigmondkori Oklevéltár. I. 1387–1399*. Budapest 1951.

- MIKLÓS 1983 MIKLÓS ZS., *Ásatás Márianosztra-Biberváron. – Ausgrabung von Márianosztra-Bibervár.* ArchÉrt 110 (1983) 10–22.
- MIKLÓS 1991 MIKLÓS ZS., *Leletmentés a középkori Vác területén (Széchenyi u. 3–7.) – Rettungsgrabung im Gebiet der mittelalterlichen Vác. (Széchenyi Strasse 3–7.)* Váci Könyvek 5 (1991) 9–108.
- MIKLÓS 1998 MIKLÓS ZS., *Váralja-Várfő XIII. századi vára. – Váralja-Várfő – ein Burg den XIII-ten Jahrhunderts.* WMMÉ 20 (1998) 127–156.
- PARÁDI 1958 PARÁDI N., *Középkori cserépfedők. – Mittelalterliche irdene Deckel.* FolArch 10 (1958) 155–160.
- PARÁDI 1963 PARÁDI N., *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. sz.). – Münzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn. (11–17. Jh.).* ArchÉrt 90 (1963) 205–252.
- PÁSZTOR 2003 (Kézirat) PÁSZTOR A., *A középső-Zagyva völgyének településtörténete a középkorban és a kora újkorban (Pásztó és környéke).* Szakdolgozat (ELTE) Budapest 2003.
- PUSZTAI 1993 (Kézirat) PUSZTAI T., *A Zagyva-völgy Mátraverebély és Pásztó közötti szakaszának régészeti topográfiaja és településtörténeti vázlata.* Szakdolgozat (JATE) Szeged 1993.
- RACZKY 2006 RACZKY P., *Pásztó határa.* In: Kisfaludy J. (szerk.), *Régészeti kutatások Magyarországon 2005. – Archaeological investigations in Hungary.* Budapest 2006. 298.
- RÁCZ 1995 RÁCZ I., *A török világ hagyatéka Magyarországon.* Debrecen 1995.
- REMÉNYI 2002 (Kézirat) REMÉNYI L., *A Közép- és koraiújkorai falupusztásodás problémájának vizsgálata Heves vármegye példáján.* Szakdolgozat (ELTE) Budapest 2002.
- SZABÓ 1937 SZABÓ K., *A Kecskeméti Múzeum halászati gyűjteménye. – Die Fescherei-Sammlung des Kecskeméti Museums.* NÉrt 29 (1937), 136–163.
- SZABÓ 1966 SZABÓ I., *A falurendszer kialakulása Magyarországon (–XV. század).* Budapest 1966.
- SZABÓ 1969 SZABÓ I., *A középkori magyar falu.* Budapest 1969.
- SZABÓ 1975 SZABÓ J. GY., *Árpád kori falu és temetője Sarud határában II.* EMÉ 13 (1975) 19–68.
- SZARKA 1947 SZARKA GY., *A váci egyházmegye és püspökei a török hódoltság korában. Vácegyházmegye múltjából IV.* Vác 1947.
- SZOMSZÉD 1992 SZOMSZÉD A., *Egy falunak két temploma.* Szurdokpüspöki 1992.
- TAKÁCS 1996a M. TAKÁCS, *Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene.* Acta ArchHung 48 (1996) 135–195.
- TAKÁCS 1996b TAKÁCS M., *Veszprém megye 10–11. századi kerámiaja. – Die Keramik des 10–11. Jahrhunderts im Komitat Veszprem.* PáMÉ 6 (1996) 329–351.
- TANKÓ 2005 TANKÓ K., *Pásztó-Csontfalva. Előzetes jelentés a 21-es út négysávosítását megelőző régészeti feltárásról.* NMMÉ 29 (2005) 137–146.
- TANKÓ 2006 TANKÓ K., *Kelta és császárkori barbár település Pásztón, Csontfalván.* In: Kisfaludy J. (szerk.), *Régészeti kutatások Magyarországon 2005. – Archaeological investigations in Hungary.* Budapest 2006, 87–92.
- VALTER 1975 VALTER I., *Pásztó, a középkori mezőváros.* NMMÉ (Salgótarján) 1975, 53–63.
- VALTER 1976 VALTER I., *Pásztó, a középkori oppidum.* Városépítés 1976/1–2, 25–26.
- VALTER 1982 VALTER I., *A pásztói monostor feltárása. – Die Freilegung des Klosters von Pásztó.* ComArchHung 1982, 166–206.
- VALTER 1991 VALTER I., *A pásztói XIII. századi hatszögű kápolna. – Die sechseckige Kapelle von Pásztó aus dem 13. Jahrhundert.* ArchÉrt 118 (1991) 17–31.
- VASS 1939 VASS J., *Pásztó története.* Gyöngyös 1939.
- ZIMÁNYI 1976 ZIMÁNYI V., *Magyarország az európai gazdaságban, 1600–1650.* Budapest 1976.

ANGABEN ZUR MITTELALTERLICHEN UND FRÜHNEUZEITLICHEN SIEDLUNGSGESCHICHTE
IM MITTLEREN ZAGYVA-TAL (PÁSZTÓ UND UMGEBUNG)*Auszug*

In der Studie wird der Versuch unternommen, die mittelalterliche und frühneuzeitliche Siedlungsgeschichte der engeren Umgebung von Pásztó – als zentralem Ort – im Mittelabschnitt des Zagyva-Tales zu skizzieren. Der untersuchte Abschnitt des nach Norden und Süden offenen Zagyva-Tales wird im Westen vom Cserhát- und im Osten vom Mátra-Gebirge begrenzt. Das Untersuchungsgebiet gehörte im Mittelalter zu zwei Komitaten, der Teil westlich der Zagyva zum Kom. Nógrád und der östliche zuerst zum Kom. Újvár und dann zu Hevesújvár.

In der unmittelbaren Umgebung von Pásztó enthalten die Urkundenquellen – neben dem von Pásztó selbst – die Namen von weiteren sieben mittelalterlichen Siedlungen. Die Lokalisierung der aus schriftlichen Quellen bekannten Orte erleichterten topografische Angaben, wie die Namen von Fluren, Heidegebieten und Einödhöfen, sowie die Ergebnisse früherer Geländebegehungen.

Teils auf Grund der mittelalterliche Ortsnamen bewahrenden Heide- und sonstigen geografischen Namen sowie der Erwähnung von Ruinen und teils auf Grund der Flurbeschreibungen in Urkunden führten wir gezielte Geländebegehungen in den vermuteten Gebieten einstiger Dörfer durch und suchten die topografisch für mittelalterliche Ansiedlungen geeignet erscheinenden Terrains auf. In dem untersuchten Abschnitt des Zagyva-Tales der Umgebung von Pásztó lokalisierten wir insgesamt acht archäologische Fundorte, von denen wir sieben mit auch aus historischen Quellen bekannten Siedlungen identifizieren konnten. Nach Zeugnis des archäologischen Fundmaterials war als erste die Siedlung aus dem 11.–13. Jahrhundert unbekanntens Namens entstanden, die im Gebiet von Pásztó-Szentléleki temető identifiziert wurde.

Aus einer 1234 Zsember erwähnenden Urkunde wissen wir, dass die Siedlung von Burgjobbagionen und Burgleuten bewohnt war, die zur königlichen Burgorganisation Nógrád gehörten. Die Nógráder Burgorganisation war bereits im 11. Jahrhundert entstanden, so dass sich wahrscheinlich auch das Burggut von Zsember im Laufe des 11.–12. Jahrhunderts bevölkerte. Die Urkunde ist ein wichtiges Zeugnis gerade des Verfalls der Burgorganisation und des Burggutes.

Eines der wichtigsten Ereignisse der Entwicklung dieses Raumes ist die Gründung des Pásztóer

Benediktinerklosters am Anfang des 12. Jahrhunderts. Das neben dem Kloster entstehende Dorf, der spätere Marktflecken, wurde zum wichtigsten Wirtschaftszentrum, zum Mittelpunkt des Raumes.

Mit den wirtschafts- und gesellschaftsgeschichtlichen Veränderungen im 12.–13. Jahrhundert kann die Entstehung zweier Siedlungen im Zemán-Tal (Csontfalu, „Szentfalu“) sowie von Fedémes, Nádasd, Némethi, Muzsla und Tepke in Zusammenhang gebracht werden. Damit zugleich entvölkerten sich im 13. Jahrhundert (wahrscheinlich in dessen erster Hälfte) auch bereits drei Siedlungen („Szentfalu“, „Szentlélek“, Zsember).

Die zweite Hälfte des 12. und die erste des 13. Jahrhunderts waren demnach eine dynamische Periode, in der das ganz bis zur Türkenzeit bestehende Siedlungsnetz entstand. Nach Zeugnis der schriftlichen und archäologischen Quellen hat der Mongolensturm keine bestimmende Rolle bei der Gestaltung der Siedlungsstruktur im mittleren Zagyva-Tal gespielt. Die Blütezeit der Siedlungen im mittleren Zagyva-Tal wahrscheinlich das 14.–15. Jahrhundert, als sie erfolgreich an der Warenproduktion teilnahmen und ihren Überfluss auf dem Markt von Pásztó verwerten konnten, das als Zentralort diente und 1297 das Marktrecht sowie 1407 den Rang eines Marktfleckens erhielt. Entsprechend den allgemeinen Tendenzen bekam bei den verwerteten Waren neben dem Getreide, das im Leibeigenenhufensystem erzeugt wurde, der außerhalb des Hufenbestandes produzierte Wein einen immer größeren Anteil. Das Gewicht Pásztós bei der Weinproduktion und im Weinhandel deuten die 46 bisher identifizierten mittelalterlichen (gotischen) Weinkeller an. Fünf von den sechs Dörfern des 14.-15. Jahrhunderts um Pásztó (Csontfalu, Fedémes, Muzsla, Nádasd, Tepke) waren mit Sicherheit Kirchorte, Tepke, das annähernd die Ausdehnung und vielleicht auch die Bevölkerungszahl von Pásztó hatte, und das ebenfalls erheblich große Fedémes besaßen auch eine Mühle.

Der starke Vormarsch der Weinerzeugung und das Gewicht wie das Bevölkerungswachstum der Marktflecken hatten jedoch so tiefwirkende Veränderungen zur Folge, dass diese die Siedlungsgeschichte des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit erheblich beeinflussten. Es war für die Leibeigenen sinnvoller, ihre Hufe brach liegen zu lassen und anderswo Wein anzubauen; der Grundbesitzer verpachtete im Allge-

meinen seinen unbearbeiteten Grund, auf dem der Pächter im Weingebiet und so auch in Pásztó Wein zog.

Das Wachstum der Bevölkerung des Marktfleckens wurde durch die Zuwanderer aus der Umgebung des Zentralortes gesichert. Deshalb war es eine Folge der mit der Freizügigkeit verbundenen und von wirtschaftlichen Faktoren motivierten Mobilität, dass im 15. Jahrhundert die Dörfer in der Umgebung der Städte und Marktflecken verödeten.

Zwei von den mittelalterlichen Siedlungen um Pásztó (Nádasd und Tepke) wurden bereits vor der Türkenbelagerung 1543–1544 in der Steuerkonskription von 1542 als Wüstung bezeichnet. Fedémes entvölkerte sich in einer friedlichen Periode (1549–1550) endgültig. Bei diesen Dörfern handelt es sich wahrscheinlich darum, dass sich als Folge der oben skizzierten Mobilität in Richtung Marktflecken (Pásztó) ihre Pfortenzahl radikal verringerte und sie schließlich verschwanden.

Diese über ein Jahrzehnt dauernden siedlungsgeschichtlichen Prozesse wurden während der Türkenfeldzüge durch die Zerstörung der immer noch, wenn auch mit verringerter Pfortenzahl bewohnten Dörfer abrupt beendet.

Abgesehen von dem zeitweisen Wiederaufleben von Fedémes im 16. und von Tepke im 17. Jahrhun-

dert war einzig Pásztó – wenn auch mit großen Verlusten – fähig, die Türkenzeit zu überdauern. Die in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts einsetzenden Prozesse (Entwicklung der Städte und Marktflecken zu Zentralorten der Rinderzucht und Weinproduktion) setzten sich auch im 16. Jahrhundert fort, so dass der geschütztere Marktflecken auch weiter einen Anreiz für die umliegenden Dörfer darstellen konnte, besonders für die restlichen Bewohner der in den Türkenfeldzügen zerstörten Siedlungen. Zwar kam bis zum 17. Jahrhundert die Agrarkonjunktur zum Erliegen, doch waren auch im 17.–18. Jahrhundert die Grundbesitzer daran interessiert, das Wüstungspachtsystem aufrecht zu erhalten. Und so blieb das nach der Türkenvertreibung als einziges der türkenzeitlichen Siedlungsstruktur bis heute existierende Pásztó bewohnt, und bei den einstigen mittelalterlichen Kirchorten (Csontfalu, Fedémes, Nádasd, Muzsla, Tepke) entstanden Einödhöfe.

Mit der Skizzierung und möglichen Interpretation der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Siedlungsgeschichte eines kurzen Abschnittes des mittleren Zagyva-Tales (Pásztós engerer Umgebung) wollten wir auf die bestimmende Bedeutung der gesellschafts- und wirtschaftsgeschichtlichen Prozesse hinter der historisch und archäologisch belegbaren Umgestaltung (Wüstung) aufmerksam machen.

A. Pásztor
Budapest, Rippl Rónai u. 27.
H-1068
paszo@freemail.hu

L. Reményi
Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat
Budapest, Dugovics Titusz tér 13–17.
H-1031
remenyi@externet.hu